ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 561

SÜMER ve TÜRK DİLLERİNİN TÂRİHÎ İLGİSİ ile TÜRK DİLİ'NİN YAŞI MESELESİ

Prof. Dr. OSMAN NEDİM TUNA

ANKARA, 1990

ISBN 975-16-0249-1

İÇİNDEKİLER

SÜMER ve TÜRK DİLLERİNİN TÂRİHÎ İLGİSİ
ile
TÜRK DİLİ'NİN YAŞI MESELESİ

I
GİRİŞ

1947-1948 Akademik Yılı'nda İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde bir öğrenci iken, elime Sturtevant'ın **A Hittite Glossary** ve **Supplement to a Hittite Glossary**'sinin Münire B. Çelebi tarafından yapılan Türkçe tercümesi **Eti Dili Sözlüğü** (TDK yayını) geçti. O sıralarda R. Rahmeti Arat'tan Eski Türkçe dersleri almakta idim. Kitabı merakla incelerken, gözüme Sümerce **GUD** 'öküz, sığır' kelimesi çarptı. Bu kelime ile Eski Türkçe **ud** 'öküz' arasındaki benzerliği dikkate değer buldum ve şöyle düşündüm: "Eğer, bu bir tesadüf değil de Sümer ve Türk dillerinin tarihi bir ilgisinden ileri geliyorsa, o takdirde Sümerce kelime başı g'lerinin Türkçede sıfıra (Ø) tekabül etmesi gerekir (Bilindiği gibi Eski Türkçede kelime başında g yoktur) ve, şayet bu doğru ise, bir Sümerce sözlüğünün g harfinde Türkçe ile ilgili başka kelimelere tesâdüf ihtimâli, mantıken mümkün olmalıdır."

Bunun üzerine, Sümerce hakkında ne buldumsa okumaya ve notlar almaya başladım. Hatta, Fransızcadan çevirerek bir de Sümerce-Türkçe sözlük hazırladım. Orada, düşüncemi destekleyen başka kelimeler de tesbit ettim: **gi : ı, gig : ig, giş : iş, gur : or-** vb... Böylece 1947'de ilk düzenli ses denklik kanununu (**regular sound correspondence**) yani Sm. *g : Tk. Ø 'ı -sonradan bir kısmını elediğim 43 misale dayanarak çıkardım. O zaman henüz, kullandığım metodun beni, bu konuda benden önce çalışanlardan tamâmı ile farklı bir yola soktuğunun farkında değildim. 1962'de Amerika'da University of Washington'da (Seattle, Wash.) Prof. Nicholas N. Poppe idaresinde Türkoloji, Mongolistik, Altaistik ve Lengüistik alan-

larında doktora yapmaya başladım. Bu dönemde, ilkin ikinci denklik kanunu Sm. •D : Tk. •y,Ø'ı, sonra Sm. d/ : Tk. d/, daha sonra Sm •n: Tk. •y,Ø kanunlarını arka arkaya keşfettim. 1969'da elimde otuza yakın düzenli ses denkliği, yeter sayıda örnekleri ile birikmişti. O yıl PhD. ünvanını kazandım. 1970'te University of Pennsylvania (Philadelphia)'ya geçtim ve Department of Oriental Studies'de Middle East Division'ın Turkic Studies Section'ını kurdum. 4 Şubat 1970'te, New York'a kadar uzanan sahadaki Princeton, Rutgers, Delaware, Columbia vb. üniversitelerinden üyelerinin çoğunluğu filoloji, antropoloji ve lengüistik profesörlerinden oluşan Philadelphia Oriental Club'da bu konuda ilk konferansımı verdim. (Bu konferanstaki yüz kadar dinleyiciden 8-10 kadarı çivi yazısı mütehassısı olmakla birlikte, benden başka Türkolog yoktu) 6 Nisan 1971 de, üyesi bulunduğum American Oriental Society, 181. kongresini Harward University (Boston) da yaptı. Bu toplantı için 97 sahifelik bir nüsha hazırlayarak 25 kopye çektirdim. Bunları, toplantıdan önce, aralarında Erica Reiner, Güterbock (o zaman Chicago'da idiler), Herbert Paper (Michigan), O. Pritsak (Harward), Sinor Denis (Indiana) ve Türkiyeden Şinasi Tekin (Harward), Fahir İz (Chicago), Halil İnalcık (Philadelphia)'nın da bulunduğu çivi yazısı mütehassısları, Türkolog ve tarihçilere dağıttım. (Bu defa da, aynı saatte hem Türkoloji hem de çivi yazıları seksiyonları toplantıda olduğundan Türkologlar vardı, fakat Sümerolog yoktu).

1973'te Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde, daha önce yaptığım hazırlık temaslarından bahisle, o zamanki Başkan, Ahmet Temir'den bir toplantı tertibini rica ettim. Toplantıya, benim isteğim üzerine Sümerolog olarak Emin Bilgiç (DTCF), Eski Batı Türkçesi hakkında en iyi bilgiye sahip olması dolayısı ile Hasan Eren (DTCF), Çincedeki Eski Türkçe ve daha eski alıntılar dolayısı ile, bu konuda en hazırlıklı Bahattin Ögel (DTCF), Moğolca ve Altay Dili Teorisi hakkındaki vukufu dolayısı ile Ahmet Temir (DTCF) ve Enstitü sekreteri katıldı. Böylece ilk defa olarak her iki dilin uzmanları bir araya geldi. 9 Nisan 1974'te son defa University of Pennsylvania'da üniversitenin Yakın, Orta ve Uzak Doğu dilleri uzmanları, ikisi Hind-Avrupa (George Cardona, Henry Hoenigswald), biri Mukayeseli Kızıl Derili Dilleri (John Faught), biri Sümerolog (Åke Sjöberg), biri Assyriolog (Earl Leichty) olan iki çivi yazıları uzmanı, toplam 22 kişilik bir grup konuyu enine boyuna münakaşa ettik. Bu toplantıların hiçbirinde bütüne, 200'den fazla karşılaştırma içinde (Prit-

sak tarafından ileri sürülen) sipad hariç, hiçbir kelimeye itirazda bulunulmadı. Tebliğimin sonunda, Sinor metnin bir an önce yayımlanmasını istedi. Hepsinde, kullandığım metod beğenildi ve sonuncusunda impeccable "kusur atfedilemez" olarak tavsif edildi. Son sözü söyleyen lengüistlerden ikisi (Cardona ve Faught) değerlendirmelerinde, davayı ispatlanmış kabûl ettiklerini, birisi (Hoenigswald) **time depth** 'zaman derinliği' meselesi dolayısı ile 'ufak bir rezervasyonla' ispat edilmiş saydığını açıkladılar. Bütün bu münakaşalarda en önemli noktaya parmak basan yalnız Hoenigswald olmuştu (ve 'rezervasyon'unda haklı idi). O da şudur:

Araştırmamda yer alan denklikler arasında, varlığının sebebini anlayamadığım ve mâkul bir cevap bulamadığım tek şey, aynı ses için, aynı çevre şartlarında (position), yeter sayıda misalle desteklenen paralel serilerdi. Bunu farkeden tek bilgin de Hoenigswald'dı. Bu sebeple, araştırmamı neşretmekte acele etmedim. 1978 sonunda, bilmem kaçıncı defa, aynı konuya bir gün tekrar döndüm ve meselenin aslının ne olduğunu iki saat içinde buldum:

Herhangi iki dil arasındaki karşılaştırma, herbiri, bu dillerden birine ait iki ayrı kesitte (tabanda) yapılır. Benim karşılaştırmamda Türk Dili yönünde Eski Türkçe, kesit veya taban olarak seçilmişti. Bunun karşılığı ise sadece Sümerce idi. Halbuki, Sümercenin de tıpkı Türk Dili'nde olduğu gibi kendi derinliği vardır. Çünkü, ilk metinler ile (kabul edilen sınır M.Ö. 3100), yok olduğu zamanki metinler (kabul edilen sınır M.Ö. 1800) arasında en az 1300 yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bu süre içindeki bütün malzeme, Sümercenin kendisine ait gelişme ve dallanma -başka bir deyişle, devirler ve eş zamanlı şiveler- hesaba katılmaksızın bir ve aynı sözlüğün içine aktarılmıştır. Türk Dili ise, son 1250 yılda, üç büyük devre geçirmiş ve birçok şivelere ayrılmış bulunuyor. Bu sebeple, eğer Sümerceninkine benzer bir Türk Dili sözlüğümüz olsa idi, bu sözlükte, mesela bir d/ karşılığında d/, y/, z/, t/, r/ gibi beş paralel değer ve bunları destekleyen kelime serilerimiz olurdu. Şu halde, Sümerce kelimelerde tesbit ettiğim paralel ses değerleri ile, destekleyici malzeme serilerinin kaynağı, bu 'zaman derinliği'dir. O zaman, Sümer Dili uzmanlarının bu şivelere ait karakteristik vasıflara dair tesbitlerde bulunup bulunmadığını araştırmak ve serileri Türk Dili yönünden, bunlara göre açıklamak gerekir. Bu çalışmaları 1982'ye kadar tamamladım. Gördüğüm kadarı ile, Süme-

rologlar birçok şive adı bilmektedirler: **Emedub, Emesal, Emeku, Emegir** ... Fakat, bunlardan yalnız **Emesal** 'kadın dili'nin karakteristik özelliklerinden bir kısmı, mesela **m:g,d:g** tesbit edilmiş olup, diğerlerininki-oraya ait olmadıkları halde -**Emeku**, yani asıl Sümerce malzemesi içinde, sanki aynı zamana ve aynı şiveye aitmiş gibi, 'başka hiçbir dilde rastlanmayan şaşırtıcı ses değişiklikleri' vb.'na benzer ifâdelerle yer almaktadır. Eğer, malzeme kronolojiye uygun şekilde ve coğrafya dikkate alınarak indekslenmiş olsa idi, belki daha başlangıçta bu şivelerin herbirinin karakteristik özelliklerini yakalamak kabil olurdu. Bununla birlikte, Sümer okullarındaki kil tabletlerin öğrenciler tarafından devamlı surette kopye edilmiş bulunması, şüphesiz, farklı şivelere ait malzemenin orijinallerinkine karışması, arkaik ve daha yeni şekillerin yanyana aynı tablette yer almasında rol oynamış olmalıdır. Belki de, bir çivi yazısı uzmanından (sanırım Barry Eichler'den) duyduğum.: 'Sümerce, daha eskiye gittikçe, daha netleşir' ifadesinin sırrı budur.

Bu çalışmamda, yaklaşık olarak son kırk yılda tesbit ettiğim 32 ses denkliğinin, bence karakteristik olan ve maksada yeter 16 sını sunuyorum. Bunlardan ilk yedisi kelime başı ünsüzlerine, beşi kök ünlüsünden sonraki ünsüzlere, kalan dördü kelime sonu ünsüz ve ünlülerine aittir. Bunlar, burada listelenmiş olup içlerinde birden fazla ses denkliği bulunan kelimelerin hemen hepsini açıklayacak durumdadır. Seçim sebeplerinden biri de budur. Aksi halde, bütün denklikleri birden vermek mecbûriyetinde kalacaktım. Birinci grubu teşkil eden 16 kanunu A başlığı altında topladım. B grubunda ise, fonetik ve semantik ilgileri açıkça görülebilen Sümerce ve Türkçe kelime çiftlerini listeledim. Karşılaştırmalar için iki ayrı indeks verdim. Arzu edenler, her kelimenin yanındaki harf ve rakamlara başvurarak belli bir kelimeye ait bütün değişmelerin diğer örneklerini de bulabilir ve malzemeyi kontrol edebilir. Kelimelerin mânaları, kaynaktaki dil ne ise, o dilde geçtiği şekilde aynen verilmiştir. Bununla birlikte, tarifi Almanca olan 3-5 kelimede Almanca yerine İngilizce tercümesi görülecektir. Bunun sebebi, daha önceki çalışmamda, İngilizce kullanmak mecbûriyetinde oluşumdur. Birkaçında, Almancasını vermeden, doğrudan doğruya İngilizce kullanmışım ve şimdi bu kitapları tekrar görmek imkânım bulunmadığından İngilizce târifleri verdim.

Sonuç kısmında malzemenin münakaşası ve bunlara dayanarak ulaştığım hükümlere ait açıklamalar yer alacaktır.

II
SÜMERCE-TÜRKÇE SES DENKLİKLERİ (KURALLARI)

A. Kolay tanınamayan kelimelerle ilgili denklikler

a. Kelime başı ünsüzleri: D, g, m, n, S, Ş, Ø

I. **Sm. •D : Tk. •y, Ø**

1.	**dar**	*'spalten, zerschneiden, zerstören'* (D.71; MSL, III, 100)
	yar-	*'yarmak'* (DLT, I, 399; **KBİ**, 523)
2.	**dib**	*'Band'* (D. 83)
	yip	*'ip'* (KBİ, 546)
3.	**dig**	'Sesamöl' (D. 83)
	yag	*'yağ'* EUSz., 279; DLT, I, 182)
4.	**dir**	*'zerspalten, zerstören, umwerfen'* (D. 86)
	yir-	*'yirmek'* (DLT, III, 58)
5.	**dirig**	*'to be excessive, to be too much, too many'* (Grd. 341), *'übervoll sein, voll sein'* (D. 87), **diri** *'übergross, überschüssig'* (MSL, III, 142)
	irig	*'sert, kaba, haşin, gayretli'* (KBİ, 199), **iri** *'kaba, sert, katı kalın'* (YTSz. 116), *'large, huge, voluminous, big'* (Rd. 546)
6.	**dirig**	*'to accumulate'* (Grd. 341)
	irk-	*'toplamak'* (DLT, III, 420)
7.	**dirig**	*'2. zerspalten, zerstören, umwerfen'* (D. 87)
	yırık	*'torn, rent'* (Rd. 1258), **yirik** *'biraz yırtık, az yarık'* (YTSz. 247), **yirük** *'yirik'* (DLT, III, 18)

8.	**dirra**	*'Hülfe'* (D. 87)
	yarı	*'yardım'* (KBİ, 525)
9.	**dugud**	*'schwer'* (MSL, III, 141), 'schwer, gewichtig'' (D. 79), 'to be heavy, to be important' (Grd. 346), krş. **umun** *'gewichtig, schwer'* (D. 108)
	yogun	*'kalın, yoğun'* (KBİ, 549)
10.	**dulum**	*'misery, suffering'* (Grd. 341)
	yulug	*'fidye, feda, kurban'* (KBİ, 557; DLT, I, 210)
11.	**tab**	*'verschlissen* (Tür)' (MSL, III, 135)
	yap-	*'örtmek, kapamak''* (DLT, I, 348; KBİ, 523)
12.	**taga**	*'Feind, Peiniger'* (D. 204)
	yagı	*'düşman'* (DLT, I, 41; KBİ, 513)
13.	**tar**	*'to cut, to break'* (Grd. 417), -ta **TAR** *'be cut off from'* (Grd. 417)
	yar-	*'yarmak'* (DLT, III, 33; KBİ, 523)
14.	**tir**	*'country'* (MSL, III, 87)
	yir	*'yer, toprak, yeryüzü' (KBİ, 546)*, yer id. (DLT, I, 157)
15.	**tu$_5$**	*'waschen, baden, libieren'* (D. 206)
	yu-	*'yıkamak' (DLT, III, 45; KBİ, 556)*
16.	**tul$_2$**	*'Brunnen, Graben, Kanal'* (D. 207), **TÙL** *well'* (EHG. 98), *'spring (water source)'* (EHG. 83), **tul** 'Lehmgrabe' (MSL, III, 217)
	yul	*'kaynak, çay, pınar, su pınarı, kaynağı, gözü'* (DLT, III, 4; KBİ, 556)

II. **Sm. •g : Tk. Ø, •y,**

1.	**gamar**	*'wuchtig sein'* (D. 41)
	agır	*'ağır'* (DLT, I, 52)

2.	**garim**	*'Fluss-Aue' (MSL, III, 109)*
	ar(ı)k	*'ırmak, ark, germeç, kaş, kanal'* (DLT, I, 65)
3.	**gaz**	*'to crush'* (Grd. 356), **gaza** *'zerbrechen'* (MSL, III, 143)
	ez-	*'to crush, to pound',* **ezme** *'crushed, pounded'* (Rd. 357)
4.	**geme**	*'Magd'* (MSL, III, 125; D. 45)
	eke	*'büyük kız kardeş'* (DLT, I, 685, **eget** *'gerdek gecesi gelin için gönderilen hizmetçi kadın'* (DLT, I, 51)
5.	**gi**	*'Rohr'* (MSL, III, 121, 144), *'reed(s)'* (Grds. 357)
	ı	*'ağaç, ekin, bitki, orman'* EUSz. 81)
6.	**gid**	*1. 'entfernen' (D. 60)*
	ıd-	*'salmak, göndermek, serbest bırakmak'* (DLT, I, 210); *'salmak, göndermek, serbest bırakmak, geçirmek, ulaştırmak'* (KBİ, 181)
7.	**gid**	(II **gid**$_2$) *'drängen'* (D. 60)
	it-	*'itmek'* (DLT, I, 171)
8.	**gig**	*'to be ill, to ache, to hurt, to give pain'* (Grd. 358)
	ig	*'hastalık'* (DLT, I, 48), *'hastalık, hasta'* (KBİ, 188)
9.	**giş**	*'wood, tree* (Grd. 360)
	yış	*'orman, dağ, ağaç, çalı'*(ETY, I, 102)
10.	**gişig**	*'Tür'* (D. 130), *'door'* (EHG. 436)
	eşik	*'kapı'* (KBİ, 206)
11.	**gişkim**	*willow'* (MSL, IV, 20)
	yılgın	*'ılgın, ılgın ağacı, Tamariska'* (DLT, III, 375, **ılgın** *'tamarisk'* (Rd. 501)
12.	**gud**	*'ox'* (Grd. 362), *'Stier'* (D. 51), **gu** *'Rind'* (MSL, III, 137)
	ud	*'sığır, öküz'* (DLT, I, 45), *'boğa (burcu); sığır'* (KBİ, 488)
13.	**gukin**	*'Ökumene'* (MSL, III, 1465, krş. **ukkin** *'Versammlung'* (MSL, III, 146)
	ökün	*'para, gül ve buna benzer şeylerin yığını'* (DLT, I, 75), **öküm** *'yığın' (DLT, I, 755;* **üg-** *'yığmak' (KBİ, 504),* **ügük** *'dolu, yığılı'* (KBİ, 504)

14.	**gur$_{10}$(x)**	*'ernten'* (D. 55)
	or-	*'kesmek, biçmek, vurmak'* (DLT, I, 14)
15.	**gurun$_{6}$**	*'Ernte'* (D. 55)
	orum	*'kesim'* (DLT, I, 75)

III. **Sm. •m : Tk. •K**

1.	**mal**	(Emesal) *'to stay'* (for **gal**), (Grd. 384)
	kal-	*'kalmak'*(DLT, I, 41; KBİ, 215)
2.	**marun**	*'Ameise'* (D. 160)
	karınça	*'karınca* (DLT, I, 501; III, 375)
3.	**maş**	*'Grenze'* (D. 160)
	kaş	*'herhangi bir şeyin kıyısı'* (DLT, III, 152)
4.	**maş**	*'Zwilling'* (MSL, III, 133)
	koş	*'çift, çifte, herhangi bir şeyin çifti, eşi'* (DLT, I, 359)
5.	**mir**	*'anger'* (MSL, IV, 35)
	kız-	*'1. to be angry, cross, il tempered; to be angry, wexed (with), 2. to get hot ...'* (Rd. 661), **kızga-** *'(kul) kızıp uzaklaştırmak, kakımak'* (DLT, III, 290)
6.	**mu**	*'name, fame'* (literally 'name') (Grd. 388; MSL, V, 65)
	kü	*'ün, şan'* (DLT, III, 212); *'ün, san'* (KBİ, 220)
7.	**mud**	*'Blut'* (MSL, III, 100), *'blood'* (Grd. 389)
	kan	*'kan'* (DLT, I, 192; KBİ, 220)
8.	**mulu**	*'Fuss'* (D. 165)
	köl	*'foot, leg'* (Lessing, 483)
9.	**mulu**	(Emesal) *'man'* (Grd. 388), **mulumu** (Emesal) *'my (good) man'* (Grd. 388)
	kul	*'kul, köle'* (DLT, I, 27; KBİ, 289)
10.	**muşen**	*'Vogel'* (MSL, III, 55), *'bird'* (Grd. 389)
	kuş	*'kuş'* (DLT, I, 22; KBİ, 293)

IV. **Sm. •n : Tk. •y**

1. **nad$_9$** *'sich niederlagen, beschlafen; sich lagern'* (D. 168; MSL, III, 152)

yad- *'yaymak, döşemek, sermek'* (DLT, I, 15)

2. **nad$_3$** (=**na$_2$**) *'liegen'* (D. 168), **na** *'to lie down, to rest'* (Grd. 390)

yat- *'yatmak'* (DLT, I, 36)

3. **nanga** *'Bezirk'* (D. 168), *'district'* (MSL, III, 72, 101)

yaŋa *'herhangi bir ırmağın bir yanı'* (DLT, III, 369), **yaŋak** 'yan, taraf (DLT, I, 241); **yanggak** *'yan, taraf* (EUSz. 283)

4. **niggig** *'tabou'* (Grd. 395)

yıg- *'bir şeye engel olmak, alıkoymak'* (DLT, I, 399), *'mani olmak, engel olmak'* (KBİ, 358)

5. **nigin** *'Summe'* (D. 171; MSL, III, 111)

yıgın *'yığın, küme, yığılmış'* (DLT, I, 15)

6. **nunuz** *'bead'* (EHG. 21; Falkenstein, 29)

yinçü *'inci, cariye'* (DLT, I, 273), *'inci'* (KBİ, 545), **yünçü** (KBİ, 56)

7. **nurum** *'Licht'* (D. 170)

yaruk *'ışık, aydınlık; parlak'* (DLT, I, 46), *'aydınlık, parlak'* (KBİ, 527)

V. **Sm. •S : Tk. •y, Ø**

1. **sar** *'schreiben'* (MSL, III, 113), *'to write'* (Grd. 403) ∾ **şar** id.

	yaz-	*'şaşmak, yanılmak, çözmek, yazmak'* (DLT, I, 192; II, 20; III, 59); 'I, *nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek'* (YTSz. 240), yazıkçı *'mektup getirip götüren elçi'* (DLT, III, 55)
2.	sig	*'prime, good'* (Salonen, 22)
	yig	*'yeğ, iyi, daha iyi'* (KBİ, 543)
3.	sig	*'wool, body-hair'* (Grd. 405), *'Wolle'* (MSL, III, 111)
	yüŋ	*'yün, yün sümeği, pamuk'* (DLT, I, 250)
4.	silig	($II_{,2}$) *'Hand'* (D. 182)
	elig	*'el'* (DLT, I, 72; 4KBİ, 145)
5.	sulu	*'Weg'* (D. 178), sil *'Weg'*, sila *'Strasse'* (MSL, III, 148), *'avenue, path, trail, road'* (Grd. 406) ~ tila id.
	yol	*'yol, sefer, ani yola çıkma'* (DLT, I, 53), *'yol, sefer'* (KBİ, 551)
6.	şeg	*'rain'* (Grd. 412)
	yag-	*'yağmak'* (DLT, I, 139; KBI 513).
7.	şir	*'singen und spielen'* (MSL, III, 150) sir_3 *'singen'* (D 183)
	yır	*'koşma, türkü, hava, ır, musikide ırlama, gazel'* (DLT, II, 14), *'şarkı, türkü'* (EUSz, 294)
8.	siş,şiş,şeş	*'palace lady'* (D. 132)
	işi	*'princes, lady'* (EUSz, 99), eşi (ETY., I, 24); eş id. (DLT, I, 47)
9.	şur	*'wild, decapacitated (animal)'* (Falkenstein, 29)
	yoz	*''vahşi, yavan, bayağı, zararlı ...'* (YTSz., 251); *yoza- '(Kısraktan başka hayvan) kısır kalmak'* (DLT, III, 88)
10.	şurim	*'half'* (MSL, V, 34)
	yarım	*'yarım, bir şeyin yarısı, herhangi birşeyin ikiye ayrılmış olan parçalarından her birisi'* (DLT, III, 19); 'yarım' (KBİ, 526)
11.	zag	*'Grenze' (MSL, III, 85), 'border'* (MSL, V, 70), 'shoulder, outer edge, boundary, border' (Grd. 432)
	yaka	*'taraf, yan, civar'* (EUSz, 280)

12. **zal** *'hell werden, glänzen'* (D. 117)

yal *'yalınmak, alevlenmek'* (DLT, III, 63), *'yanmak'* (DLT, III, 65), **yaldra-** *'az ışımak, az parlamak'* (DLT, III, 437), **yaldruk, yaldrık** *'cilalı, parlak, süslü'* (DLT, III, 432)

13. **zalag** *'glänzen; hell'* (D. 117)

yalıŋ *'alev; yalçın, sarp, çıplak'* (YTSz, 232), *'çıplak'* (EUSz,282; KBİ, 518; DLT, III, 373); **yalın** *'alev'* (EUSz, 281; KBİ, 517; DLT, III, 373)

VI. | **Sm. •Ş : Tk. •ç** |

1. **sag** *'small child'* (MSL, III, 78)

çağa *'yeni doğmuş, daha tüyü bitmemiş'* (YTSz. 48)

2. **sag** *'schlagen'* (D. 175)

çak- *'çakmak, vurmak'* (EUSz., 58)

3. **sipad** *'shepherd'* (Grd. 406), **siba** *'Hirt'* (MSL, III, 143, **su-ba** id.

çopan *"köy büyüğünün (muhtarının) yamağı, gizir* (DLT, I, 402), *'çoban'* (Mk.E. 136; Hs.Ş. 2384; Nh. F. 318-16; Çrh. 70; Pd. C. 290)

4. **şab** *'durchschneiden'* (MSL, III, 144)

çap- *'vurmak'* (DLT, II,3), **çap-tur-** *'boyun vurdurmak'* (DLT, II, 180), **çap-** 4. *'çarpmak, vurup kesmek'* (YTSz, 51)

5. **şulpae** *'Gott Şulpae'* (Falkenstein, 29)

çolpan *'çoban yıldızı'* (TZ, 163); *'çoban yıldızı, zühre yıldızı'* İdr. 31), *'sabah yıldızı'* (Ab. 247), *étoile blanche qui se montre vers l'aurore et sur laquelle se guident les caravans'* (Pd C. 297)

6. **zibin** *'İnsekt'* (D. 120)

çibin *'sinek'* (Müh. 25; İdr. 29), **çıbun** *'sinek'* (KBİ, 129)

7.	**zi(d)**	***'truth, upright, just'*** **(Grd. 433)**
	'çın	***'gerçek, gerçeklik, doğru'*** **(EUSz, 61), çin id. (EUSz. 63)**
8.	**ziz**	***'emmer (wheat)'*** **(Grd. 435)**
	çeç	**'2.** ***samanından ayrılmış tahıl yığını'*** **(YTSz. 52)**

VIII. **Sm. •u : Tk. •k$\mathring{V}$/a**

1.	**nbnr**	***'weibliche Brust'*** **(MSL, III, 145; D. 102),** ***'teats'*** **(Grd. 426; Falkenstein, 26)**
	kögüz	***'göğüs'*** **(KBİ, 274; EUSz, 114; DLT, I, 366) krş öbür id. (Lessing, 630)**
2.	**nd**	***'day, time (in general)'*** **(Grd. 425), ud** ***'day'*** **(MSL, III, 136),** ***'Sonne, Tag, Zeit'*** **(D. 104) krş. ^{d}KIN, ḫnd id.**
	kün	***'gün, güneş, gündüz'*** **(DLT, I, 69);** ***'güneş'*** **(KBİ, 300),** ***'gün, gündüz'*** **(KBİ, 301)**
3.	**nd**	**'4.** ***Sturm'*** **(D. 104)**
	kad	***'kar fırtınası, insanı öldüren bora tipi'*** **(DLT, II, 223; III, 147), kay** ***'yağmur ile dolu'*** **(İdr. 74), (PdC.413),** ***'yağmur, sağanak, bora'*** **(YTSz. 131)**
4.	**ndn**	***'sheep'*** **(Gd. 427), ndn** ***'Schaf'*** **(MSL, III, 111)**
	koñ	**(<*koni)** ***'koyun'*** **(ETY, KT, Kuzey Doğu), koy** ***'koyun'*** **(KBİ, 273)**
5.	**nmaḫ**	***'Sumpf'*** **(D. 108), u$_4$mnh$_4$** ***'Schlamm der Flüsse'*** **(MSL, III, 217)**
	kömek	**> gömek** ***'çamurlu, bataklık yer, alan'*** **(DSz. 2149), kömük** ***'bataklık'*** **(DSz. 2957)**
6.	**nmnn**	***'Gewölk'*** **(D. 108; Falkenstein, 26)**
	kümün	***'men, person, people, another man, personality'*** **(Lessing, 501)**

7.	**un**	*'people, folk'* (Falkenstein, 26; D. 109)
	kün	*'elgün, halk'* (KBİ, 300)
8.	**ur**	*'to found, to lay foundation; establish'* (D. 112)
	kur-	*'tertib etmek, düzenlemek, hazırlamak; tasarlamak'* (YTSz. 148)
9.	**ur**	*'to sweep away, to be swept over board'* (Grd. 429)
	kürü-	*'kürek gibi bir şeyle atmak'* (YTSz, 151)
10.	**uru**	*'to look after, to protect'* (MSL, III, 146), *'to guard'* (Grd. 430)
	koru-	*'korumak'* (KBİ, 272)
11.	**urugal**	*'Grab'* (MSL, III, 143)
	kurgan	*'Grabhügel'* (CC. 160-22), *'kurgan, kale'* (EUSz. 187); 'hisar kale' (Ab. 328); *'kubbe'* (TZ, 2115, *'château fort; la partie d'une ville entourée d'une enceinte'* (PdC, 427), *'kurgan, mezar'* (Sr. Kl. 107. 107-6) krş. **Amga Kurgan** (ETY, KT, I, 58, I, 50)
12.	**uşan**	*'bird'* (Falkenstein, 28) krş. **muşen** id.
	kuş	*'kuş'* (DLT, I, 22; KBİ, 293)
13.	**uşub**	*'Vogelnest'* (D. 114)
	kuş+eb	*'kuş evi=yuva'* Bkz. **kuş** yk., **eb** 'ev' (ETY)

b. Kelimenin ilk ünlüsünden sonraki ünsüzler: d, d, m, r, ş

I. **Sm. d/ : Tk. d/**

1.	**adakur**	*'ein opfergefass für Getränke'* (Sm. Lw.) (Akk. Hwb. 9)
	adak	*'içki kadehi'* (Hs. Ş. 559; Nh. F. 370-8; Müh. 7), **ayak** *'çanak, kase, içki kadehi'* (TZ. 145; Ab. 36; Sr. Kl. 157-10; PdC.5; TTSz. 289)
2.	**gid**	'1. *entfernen'* (D. 60)

	ıd-	*'salmak, göndermek, serbest bırakmak'* (DLT, I, 210; KBİ, 181); **ıy-** id.
3.	**gid**	*'bad, stinking'* (Prince, 142)
	ıd	*'koku, misk'* (KBİ, 180); **yıd** *'koku'* (DLT, III, 48
4.	**gud**	*'ox'* (Grd. 362), *'Stier, Rind'* (D. 51), **gu** *'Rind'* (MSL, III, 137)
	ud	*'sığır, öküz'* (DLT, I, 45, 346), 'sığır' (KBİ, 488); *'boğa'* (KBİ, 488)
5.	**iduga**	*'parfume'* (MSL, IV, 23)
	yıdıg	*'pis kokan, taaffün etmiş'* (EUSz. 293); *'kötü kokan herşey'* (DLT, III, 12); *'kötü kokulu (şey), kötü kokan (şey)'* (KBİ, 537)
6.	**kad**	*'knüpfen'* (MSL, III, 133); **kad**$_4$ *'binden'* (D. 170), **kad**$_8$ *'festflügen'* (D. 170)
	kada-	*'annageln, befestigen'* (CC. 147-2; Mk. E. 350; PdC.395; **kadan-** *'yerleşmek, pekişmek'* (TTS, IV, 2157)
7.	**kid**$_2$	*'spalten'* (D. 149), *'to split, to cut into pieces'* (MSL, III, 167); **kud** *'to cut off'* (Grd. 378)
	kıd-	*'kıymak, öldürmek'* (ETY, KT, Güney 6); **kıy-** *'kıymak'* (KBİ, 253; TZ. 200)
8.	**kudim**	*'silver or goldsmith'* (D. 144)
	kuyum	*'kalıba dökme'* (TZ, 213); (CC, 163, 13); *'çeyiz'* (YTSz. 150), **kuyum** 'argent', **kuyumçı** *'orfévre'* (PdC), (Houtsma) id., **kuyma** *'herhangi bir madenden (çekiçle döğme ile değil, eritilerek dökme ile) yapılmış havan, çırakman, çekiç gibi aygıtlar'* (DLT, III, 174)
9.	**nad**	*'sich niederlagen, beischlafen; sich lagern'* (D. 168; MSL, III, 152)
	yad-	*'yaymak, döşemek, sermek'* (DLT, I, 15, 45); *'yaymak'* (KBİ, 512)
10.	**ud**	*'Zeit'* (D. 104), *'time (in general)'* (Grd. 425)
	öd	*'zaman, vakit, mevsim, hava'* (DLT, I, 44; II, 77); *'zaman, vakit'* '(KBİ, 351)

11.	**ud**	'4. *Sturm*' (D. 104)
	kad	'*kar fırtınası, insanı öldüren bora, tipi*' (DLT, II, 223; III, 147), **kay** '*yağmur ile dolu*' (İdr. 74; PdC. 413), '*yağmur, sağanak, bora*' (YTSz. 131)
12.	**udi**	'*sleep*' (MSL, III, 67)
	udı-	'*uyumak*' (DLT, I, 39; III, 259);(KBİ. 488) krş. **ud** '*uyku*' (DLT, I, 46, 200)

II. **Sm. d/, • : Tk. n/, •**

1.	**dugud**	'*schwer*' (MSL, III, 141)
	yogun	'*kalın, yoğun*' (KBİ, 549), '*yoğun, şişkin, kalın*' (DLT, III, 29), '*kalın, yoğun, kaba*' (EUSz. 301)
2.	**kid$_2$**	'^{d}**kid$_2$** = ^{il}**ŞAMAŞ** '*Sonne*' (D. 149) krş. **ḫud, ud**
	kün	'*gün, güneş gündüz*' (DLT, I, 69), 'güneş' (KBİ, 300)
3.	**mud**	''*blood*' (Grd. 389)
	kan	'*kan*' (DLT, I, 192; KBİ, 220)
4.	**sipad**	'*shepherd*' (Grd. 406), **siba** '*Hirt*' (MSL, III, 143)
	çopan	'*köy büyüğünün (muhtarını) yamağı, gizir*' (DLT, I, 402), '*çoban*' (Mk. E. 136; Hs. Şr. 2384; Nh. F. 318-16, 329-11; Çrh. 70; PdC. 290)
5.	**sud$_4$**	'*to be long, to lengthen, to prolong*' (Grd. 408)
	sun-	'*uzatmak, el uzatmak, uzanmak*' (YTSz. 1945, **sün-** '*uzamak, uzanmak*' (YTSz. 196)
6.	**tugdu**	'*knot, tie*' (Salonen 22)
	tügün	'*düğüm*' (DLT, I, 400, 437) krş. **tüg-** '*düğümlemek, bağlamak*' (DLT, I, 472)
7.	**u$_4$(d)**	'*day, time (in general)*' (Grd. 427), '*Tag*' *(D. 104)*
	kün	'*gün, güneş, gündüz*' (DLT, I, 169), '*gün, gündüz*' (KBİ, 3017)

8.	**udu**	*'sheep'* (Grd. 427), **udu,** *'Schaf'* (MSL, III, 111)
	koñ	(<***koni)** *koyun'* (ETY, KT, Kuzey Doğu), **koy** *'koyun'* (KBİ, 273)
9.	**zi(d)**	*'truth, upright, just'* (Grd. 433)
	çın	*'gerçek, gerçeklik, doğru'* (EUSz. 617), **çin** id. (EUSz. 63)
10.	**şid**	*'number, voting board'* (MSL, V, 15); **şiti** *'Rechnung, Zahl'* (MSL, III, 144)
	san	*'sayı, sayma, itibar etme'* (DLT, III, 157); *'sayı, sayma, benzeme'* (KBİ, 381)

III. **Sm. VmV : Tk. VKV**

1.	**amaş**	*'Schafhürde'* (MSL, III, 145), *'Umfriedung, Stall'* (D. 13)
	agıl	*'ağıl, koyun yatağı; koyun pisliği* (DLT, I, 65, 73)
2.	**geme**	*'Magd'* (MSL, III, 125; D. 45)
	eke	*'büyük kızkardeş'* (DLT, I, 68), **eget** *'gerdek gecesi gelin için gönderilen hizmetçi kadın* (DLT, I, 151)
3.	**imma**	*'two* (Emesal), (Falkenstein 41)
	ikki	*'iki'* (DLT, I, 182)
4.	**umun**	*'schwer, gewichtig'* (D. 108)
	yogun	*'yoğun, şişkin, kalın'* (DLT, III, 29) *'kalın, yoğun, kaba'* (EUSz. 301)
5.	**umuş**	*'discernment'* (Grd. 428), *'Verstand'* (D. 108)
	ukuş	*'anlayış'* (DLT, 162); *'akıl, anlayış'* (KBİ, 490)

IV. **Sm. r/ : Tk. z/**

1.	**bur**	*'to spread abroad, to disperse of (a thing)'* (Grd. 336; MSL, III, 140, 170), *'undo (especially a spell)', 'to*

		make a hole' (MSL, III, 67), **buru** *'harvest(noun)'* (Grd. 336)
	boz-	*'bozmak, yıkmak'* (DLT, III, 8), **buz-** *'bozmak, yıkmak, harab etmek, viraneye çevirmek, darmadağın etmek'* (KBİ, 118)
2.	**gur_5**	*'zerbrechen, zerschneiden, abtrennen'* (D. 55)
	üz-	*'(ip ve benzeri şeyleri) kesmek'* (DLT, I, 165, 522), *'kesmek'* (KBİ, 508), **üztürmek** *'üzdürmek, kopartmak'* (DLT, I, 220)
3.	**ḫar**	*''dig, dig quickly'* (Prince, 176)
	kaz-	*'kazmak'* (DLT, III, 10, 59) (KBİ, 231)
4.	**mir**	*'anger (Emesal)' (MSL, IV, 35)*
	kız-	*'to be angry, cross, ill tempered; to be angry, wexed with',* 2. to get hot... (Rd. 661 **kızga-** *'(kul) kızıp uzaklaştırmak, kakımak'* (DLT, III, 290)
5.	**sar**	*'schreiben'* (MSL, III, 113), *'to write'* (Grd. 403), **şar** id.
	yaz-	*'şaşmak, yanılmak, çözmek; yazmak'* (DLT, I, 92; II, 20, III, 59, 111)
6.	**sur**	*'to squeeze, to press out (oil, juice)'* (Grd. 408), **şur** 'pressen (Öl)' (MSL, III, 97)
	süz-	*'süzmek'* (DLT, I, 450; II, 9); (KBİ, 412)
7.	**şur**	*'wild, decapacitated (animal)'* (Falkenstein, 29)
	yoz	*'vahşi; yavan, bayağı; zararlı...'* YTSz. 251), **yoza-** *'(kısraktan başka) hayvan kısır kalmak'* (DLT, III, 88)
8.	**ur**	*'liver, spirit, mood'* (Grd. 429)
	öz	*'can, ruh, gönül'* (DLT, I, 45), *yürek ve karın içindeki nesne'* (DLT, I, 46)
9.	**ubur**	*'Weibliche Brust'* (MSL, III, 145; D. 102), *'teats'* (Grd. 426; Falkenstein, 26)
	köküz	> **kögüz** *'göğüs* (EUSz. 114; KBİ, 274; DLT, I, 366) krş. **öbür** id. (Lessing 630)

V.	Sm. ş/ : Tk. l/

1.	**amaş**	*"Schafhürde'* (MSL, III, 145), *'Umfriedung, Stall'* (D. 13)
	agıl	*'ağıl, koyun yatağı, hayvan pisliği'* (DLT, I, 65, 73)
2.	**aşşa**	*'six'* (Falkenstein, 41)
	altı	*'altı'* (EUSz. 13)
3.	**gişge**	*'shadow'* (EHG. 79)
	kölige	*'gölge'* (DLT, I, 448; III, 1745; *kölike id.* (KBİ, 275)
4.	**gişkim**	*'willow'* (MSL, IV, 20)
	yılgın	*'ılgın ağacı, tamariska'* (DLT, III, 37) **ılgın** *'tamarisk'* (Rd. 501)
5.	**tuş**	*'seat, to sit'* (MSL, III, 58); *'to sit'* (Grd. 420); *'to dwell (in a place); to be settled down'* (Grd. 423)
	ol-	*'bulunmak, kalmak, ikamet etmek, eğlenmek'* (YTSz. 161)
6.	**uş**	'(II, 2, 3) *'Fundament'* (D. 113)
	ul	*'duvar temeli'* (DLT, I, 133), *'temel'* (KBİ, 491)
7.	**$uş_2$**	*'dead, to die'* (Grd. 431)
	öl-	*'ölmek'* (DLT, I, 15, 38

c. Kelime sonu: ae, g, m, Vr/z.

I.	Sm. ae• : Tk. An•

1.	**mae**	*'I'* (Grd. 386)
	men	*'ben'* (KBİ, 309, DLT, I, 20)
2.	**zae**	*'you* (sg.)' (Grd. 431)
	sen	*'sen'* (DLT, I, 36)

3.	**şulpae**	*'Gott Şulpae'* (Falkenstein, 29) krş. **dilbat** *'the Venus-star'* (Prince)
	çolpan	*'çoban yıldızı'* (TZ. 163); *'Zühre yıldızı, çoban yıldızı'* (İdr. 31), *'sabah yıldızı'* (Ab. 247); *'étoile blanche qui se montre vers l'aurore et sur laquelle se guident le caravans'* (PdC. 297)
4.	**ulia**	*'Grass, Futter, Pflanze'* (D. 99)
	öleŋ	*'sulak yer, bataklık arazi'* (EUSz. 150); *'ot, çayır'* Mk. E. 275, 335); *'çimenlik'* (Ab. 108); *'vert, endroit riche en verdure, prairie'* (PdC. 78); **öleŋlik** *'çayır, otlak* (TTSz. 550)

II. **Sm. g • : Tk. ŋ •**

1.	**aşa(g)**	*'field'* (Grd. 326)
	alaŋ	*'alan, düz ve açık yer'* (DLT, I, 135)
2.	**bulug**	*'Grenze, Grenzegebiet'* (D. 31)
	buluŋ	*'köşe, bucak, zaviye'* (DLT, II, 371); *'köşe, yön, taraf, cihet'* (EUSz. 53)
3.	**dag**	*'daybreak, morning, dawn'* (D. 43), *'hell, rein, glänzend'* (D. 69)
	taŋ	*'tan, sabah vakti'* (DLT, I, 170; KBİ, 421)
4.	**kalag**	*'to be strong, to be vigorous, to have power'* (Grd. 349), *'machtig, stark'* (D. 141)
	kalıŋ	*'kalabalık, çok sürü; kalın, kesif* (DLT, I, 149; KBİ, 218), *'çok, sayısız, sık, pek kalabalık, koyu'* (EUSz. 162)
5.	**nig**	*'whatsoever'* (MSL, III, 69), *'thing'* (Grd. 397), **nig-name** 'whatever' (MSL, IV, 30), **nignam** *'all sorts of things, everything'* (Grd. 345)
	neŋ	*'nesne, şey, mal'* (DLT, I, 11; KBİ, 328), *'eşya, nesne'* (EUSz. 136)

6.	**sig**	*'Wool, body-hair'* (Grd. 405), *'wolle'* (D. 181)
	yüŋ	*'yün, yün sümeği; pamuk'* (DLT, III, 89), *'yün'* (KBİ, 562)
7.	**zalag**	*'glänzen; hell'* (D. 117)
	yalıŋ	*'alev; yalçın, sarp, çıplak'* (YTSz. 232), *'çıplak'* (EUSz. 282, KBİ, 518; DLT, III, 373), yalıŋ *'alev'* (EUSz. 282; KBİ, 517; DLT, III, 23); *'çıplak'*

III. **Sm. m• : Tk. K•**

1.	**alim**	*'Steppentier, Widder'* D. 13)
	elik	*'geyik'* **elik kiyik** (ETY, Ir. 97, II, 90), *'geyik'* (At. Hk. 456, XVIII), *'ceylan'* (İdr. 10), *'dağ keçisi, yaban keçisi'* (KBİ, 146)
2.	**alim**	'König' (D. 13)
	ilig	*'hükümdar'* (KBİ, 194); *'hükümdar, kıral'* (EUSz. 92)
3.	**dilim**	*'Schale, Napf'* (D. 84), **dilib** *'Schopf'* (MSL, III, 117)
	yalıg	*'at yelesi'* (DLT, II, 327; III, 13, 14)
4.	**garim**	*'Fluss-Aue'* (MSL, III, 109)
	ar(ı)k	*'ırmak, ark, germeç, kaş, kanal'* (DLT, I, 65)
5.	**izim**	*'heiss'* (D, 133), *'Feuer, Hitze, heiss'* (MSL, III, 132; IV, 36)
	isig	*''sıcak'* (DLT, I, 72); *'sıcak, sıcaklık, iltifat'* (KBİ, 201)
6.	**kurum$_6$**	*'food-ration, food supply'* (Grd. 379)
	azuk	*'azık, yiyecek'* (KBİ, 50; DLT, I, 7, 16)
7.	**nurum**	*''Licht'* (D. 170)
	yaruk	*'ışık, aydınlık; parlak'* (DLT, I, 46), *'aydınlık, parlak'* (KBİ, 527)
8.	**şurum**	*'a cattle stable'* D. 201)
	sürüg	*'sürü'* (KBİ, 412; EUSz. 2145

9.	**um**	*'Mutter'* (D. 107)
	ög	*'anne'* (ETY, BK, D, 63; EUSz. 146)

IV. **Sm. CVr/z • : Tk. Cr/çV •**

1.	**dingir**	*'Gott'* (D. 84), *'god'* (Grd. 341)
	teŋri	*'Tanrı'* (DLT, I, 53, 68), *'gök, sema'* (DLT, III, 377)
2.	**dubur**	1. *'Hode'* (D. 78)
	yumru	*'top gibi yuvarlak'* (Mn. Gz. 78, v5), **yumrı** *'yumru'* (TZ, 34, 69; Mk. E. 238), krş. **yumurtga** *'yumurta..., insanların ve hayvanların taşakları'* (DLT, II, 313)
3.	**nunuz**	2. *'bead'* (Falkenstein, 29)
	yinçü	*'inci; cariye* (DLT, I, 273), **yinçü** *'inci'* (KBİ, 545), **yünçü** id. (KBİ, 562)

B. Doğrudan Görülebilen Denklikler

1.	**agar**	*'lead (metal)'* (EHG. 34, 58)
	agır	*'ağır'* (DLT, I, 52)
2.	**azgu**	*'neck-stock (for use with animals)'* (Grd. 331)
	asgu	<**as-** *'asmak'* (DLT, I, 173), krş. **asgu** (DSz. 342), **asgı** (DSz. 341), **asku** (DSz. 345), **askı** (DSz. 344)
3.	**bulug**	*'Grenze, Grenzegebiet'* (D. 31)
	buluŋ	*'köşe, bucak, zâviye'* (DLT, II, 371), *'köşe, yön, taraf, cihet'* (EUSz. 53)
4.	**di**	*'to speak'* (Grd. 342)
	ti	*'demek'* (DLT, III, 231)
5.	**dingir**	*'Gott'* (D. 84), *'god'* (Grd. 341)
	teŋri	*'Tanrı'* (DLT, I, 53, 685, *'gök, sema'* (DLT, III, 377)

6.	**du$_3$**	(III, 3) *'voll sein, füllen'* (D. 73)
	to-l-	*"dolmak'* (KBİ, 458), krş, **to-k** (KBİ, 457) ve **to-d-** (KBİ, 455)
7.	**dug**	B. 23. *'to pour out'* (D. 78
	tök-	*'dökmek, boşaltmak'* (DLT, II, 19)
8.	**dur**	*'seat'* (MSL, III, 58)
	tör	*'evin veya odanın en iyi, en önemli yeri, sediri'* (DLT, III, 121)
9.	**eş**	*'blow'* (Said of wind) (Prince, 106)
	es-	*'esmek'* (DLT, I, 165)
10.	**gim**	*'like (Akk.(k)ima id.)'* (MSL, IV, 43), *'like, as'* (Grd. 358)
	kipi	*'gibi'* (DLT, I, 483)
11.	**h̯um**	19. *'Lager, Stall'* (D. 126)
	kom	*'ağıl, ahır'* (SDD, II, 1695) krş. **komuk** *'at gübresi'* (DLT, I, 383)
12.	**iduga**	*'parfume' (MSL, IV, 23)*
	yıdıg	*'pis kokan, taaffün etmiş'* (EUSz. 293); *'kötü kokan herşey'* (DLT, III, 12); *"kötü kokulu (şey), kötü kokan (şey)'* (KBİ, 537)
13.	**kad**	*'knüpfen'* (MSL, II, 133), *'binden'* (D. 140), **kad$_8$** *'festlügen'* (D. 140)
	kada-	*'annegeln, befestigen'* (CC. 147, 2), **kada-n-** *'pekişmek, yerleşmek'* (TTS, IV, 2157)
14.	**kabkagag**	*'mayiler koymağa mahsus bir kap'* (EDSz. 71), **kagag** *'mayileri koymağa mahsus bir kap'* (EDSz. 67); **ka** *'a vessel'* (EHG. 94), **kab** id. (EHG., 947)
	kapkacak	*'kap kacak'* (PdC. 3925; Mf. Cn. 3 a, 11); **kapkaç** *'kap kacak'* (TTS, IV, 2148); **kakaça** *'içine akarlar konan kap; kapkacak'* (DLT, III, 211, 238); **ka** *'kap, zarf (mayı için)'* (DLT, 407); *'kap, tabak'* (KBİ, 2552), **kap,** *'kap..., zarf...'* (DLT, I,195); **kaça** *'kap'* (DLT, III, 238); **Tkç. kap kacak**

15.	**kaş$_4$**	*'speed'* (Grd. 374) *'galoppieren'* (D. 142, IV **kaş$_4$**)
	kaç-	*''koşmak, seğirtmek'* (YTSz. 121)
16.	**kaş**	*'urin* (MSL, II, 144; Grd. 374; D. 42)
	kaş + a-n-	*'(hayvan, at) işemek'* (DLT, II, 1557), *'(büyük baş hayvanlar) işemek'* (YTSz. 129), *'uriner'* (PdC. 406)
17.	**ki**	*'machen'* (D. 103) vgl. **kid$_3$** id. (D. 148)
	kı-l-	*'yapmak, kılmak'* (DLT, I, 36)
18.	**kid$_2$**	*''spalten'* (D. 149), *'to split, to cut into pieces'* (MSL, III, 167); **kud** *'to cut off* (Grd. 378)
	kıd-	*'kıymak, öldürmek'* (ETY, KT, Güney 6); **kıy-** *'kıymak'* (KBİ, 253; Tz, 200)
19.	**kiri$_6$**	*'garden, field'* (EHG, 63)
	kır	*'kır, basık, dağ, açık yer'* (DLT, I, 324; III, 39)
20.	**ku**	*''werfen, lagen, niederlagen, gründen; Niederlessung'* (D. 143)
	ko-	*'bırakmak, terketmek, koymak'* (YTSz. 143), **ko-d-** *'koymak, bırakmak, terketmek'* (DLT, II, 29)
21.	**kur**	*'Land'* (MSL, III, 148)
	kuru	*'kara, toprak, yer'* (YTSz. 149)
22.	**kur**	2. *'guard, watch'* (D. 144), *'protect, shelter'* (Prince, 212)
	korı-	*'korumak'* (DLT, III, 263), **koru-** id. (KBİ, 272)
23.	**men**	II *'ich'* (D. 162)
	men	*'ben'* (EUSz. 129)
24.	**nammu**	*'what (is) it?'* (MSL, IV, 42)
	neme	*'ne kadar?'* DLT, III, 38) **ne?** *'ne'* (DLT, III, 214)
25.	**nig**	*''thing'* (Grd. 394), **nig** *'whatsoever'* (MSL, III, 69)
	neŋ	*'nesne, şey, mal'* (DLT, I, 126; KBİ, 328)
26.	**nigname**	*'whatever'* (MSL, IV, 30) (bk. yk. 21, 22)
	nemeniŋ	*'herşey, her ne ise'* (Mk. E. 199)
27.	**sag**	*'gut'* (MSL, III, 127)
	sag	*'sağ, tatlı, iyi, temiz, halis; sağ, sağlam'* (DLT, III,154, 159)

28.	**saḫar**	*'a sort of vessel'* (D. 175)
	sagır	*'içerisine şarap konulan, havana benzer söbü bir kap'* (DLT, I, 406)
29.	**sig**	*'dünn'* (MSL, III, 148)
	sıg	*'shallow; shoal'* (Rd. 1010), **sıga** *'sığ'* (YTSz. 1857)
30.	**sum**	*'geben'* (D. 178), *'to give'* (MSL, IV, 38)
	sun-	*'sunmak, uzatmak'* (KBİ, 409)
31.	**tag**	(I-12) *'fangen, jagen'* (D. 203-204)
	daga-	*'to follow, accompany, travel with; to submit oneself to; obey; to imitate ...'* (Lessing, 216)
32.	**taḫ**	*'hinzufügen'* (MSL, III, 123)
	tak-	*'takmak'* (DLT, II, 16, 17), *'takmak, bağlanmak'* (EUSz. 221)
33.	**te(ga)**	*'to attain, to reach, to touch upon'* (Grd. 418), **tag** *'to touch'* (Grd. 416)
	teg-	*'değmek, dokunmak, ulaşmak'* (KBİ, 431)
34.	**tibira**	*'metal'* (Falkenstein, 17)
	temir	*'demir'* (EUSz. 233)
35.	**tin**	*'Leben'* (MSL, III, 141)
	tın	*'ruh, nefes, soluk'* (KBİ, 441)
36.	**tu**	*'eintreten'* (MSL, III, 113), *'to enter'* (Grd. 420)
	tu-	*'kapatmak, tıkamak, kaplamak'* (KBİ, 465)
37.	**tuku**	*'weben, Kleid'* (D. 207)
	toku-	1. *'dokumak'* (EUSz. 245)
38.	**tuku**	*'schütteln, wanken'* (D. 207)
	toku-	2. *'vurmak'* (EUSz. 245), **tokı-** *'vurmak, dövmek, ezmek, tokmaklamak'* (EUSz. 244)
39.	**$tuku_7$**	V, 7, *'verfolgen, jagen'* (D. 207)
	daga-	*'to follow, accompany, travel with...'* (Lessing, 216)
40.	**u**	*'Schlaf* (MSL, III, 675, u_3 *'Schlaf, ruhen'* (D. 99)
	u	*'uyku'* (EUSz. 262; DLT, III, 247)

41.	**u**	*'Zehn'* (D. 98, 1 u. A. 1))
	on	*'on'* EUSz. 141; DLT, I, 49)
42.	**ubur**	*'weibliche Brust'* (MSL, II, 145; D. 102), *'teats'* (Grd. 426; Falkenstein, 26)
	öbür	*'breast, bosom, front, lap; part of the dress or coat covering the breast; south, southern side of a mountain'* (Lessing. 628), krş. **kögüz** id.
43.	**ud**	*'Zeit'* (D. 104), *'time (in general)'* (Grd. 425)
	öd	*'zaman, vakit, mevsim, hava'* (DLT, I, 44, II, 77); *'zaman, vakit'* (KBİ, 351)
44.	**udi**	*'sleep'* (MSL, III, 67); *'Schlafen'* (D. 100)
	udı-	*'uyumak'* (EUSz. 262; DLT, I, 39)
45.	**umuş**	2. *'Werk'* (D. 108, 111)
	yumuş	*'hizmet, vazife'* (KBİ, 558); *iş hizmet, görev, ödev'* (YTSz. 252)
46.	**ur**	*'ernten, (Korn) schneiden'* (MSL, III, 146)
	or-	*'kesmek, biçmek, vurmak'* (DLT, I, 14)
47.	**urgu**	*'lager'* (D. 111)
	örgük	*'sahtiyandan yapılmış minder ve döşek'* (Müh. 55); **örgin, örgün** *'taht'* (EUSz. 152), **örge** *'tente pavillon'* (PdC. 55)
48.	**uri**	*'jener Tag, ferner Tag'* (Falkenstein, 34)
	uri + d	(Cf. **urıda, urıdu**) *'before, formerly; in advance, before hand, previous to'* (Lessing. 881)
49.	**uş**	*'Verstand'* (MSL, III, 111; D. 113, III, **uş**$_3$)
	us	*'akıl'* (EUSz. 267), *'hayır ve şerri ayırtediş'* (DLT, I, 36)
50.	**uş**	*'Werk'* (D. 108, **uş**$_4$, 3)
	iş	*'iş* (EUSz. 99; DLT, II, 166), **iş** id.
51.	**zag**	*'right side'* (MSL, III, 85) (D, 115, I **zag**)
	sag	*'sağ taraf* (TTSz. V, 3240), *'right, the right hand side'* (Rd. 972)
52.	**zibin**	*'Insekt'* (D. 120)
	çibin	*''sinek'* (Müh. 25; İdr. 29); **çubun** *'sinek'* (KBİ, 129)

Kelime İndeksleri

(Hangi ses denklikleri ile ilgili ise, yanlarında gösterilmiştir)

SÜMERCE

1. **adakur** : *adak* (b. I, 1)
2. **agar** : *agır* (B. 1)
3. **alim** : *elik* (c. III, 1)
4. **alim** : *ilig* (c. III, 2)
5. **amaş** : *agıl* (b. III, 1; b. V, 1)
6. **aşag** : *alaŋ* (b. V; c. II, 1)
7. **aşşa** : *altı* (b. V, 2)
8. **azgu** : *asgu* (B. 2)
9. **bulug** : *buluŋ* (c. II, 2; B. 3)
10. **bur** : *boz-* (b. IV, 1)
11. **dar** : *yar-* (a. I, 1)
12. **di** : *ti-* (B. 4)
13. **dib** : *yip* (a, I, 2)
14. **dig** : *yag* (a. I, 3)
15. **dilim** : *yalıg* (a. I; c. III, 3)
16. **dingir** : *teŋri* (c. IV, 1; B. 5)
17. **dir** : *yir-* (a. I, 4)
18. **dirig** : *irig* (a. I, 5)
19. **dirig** : *irk-* (a. I, 6)
20. **dirig** : *yirik* (a. I, 7)
21. **dirra** : *yarı* (a. I, 8)
22. **du** : *to-l-* (B. 6)
23. **dubur** : *yumru* (c. IV, 2)
24. **dug** : *tök-* (B. 7)
25. **dugud** : *yogun* (a. I, 9; b. II, 1)
26. **dulum** : *yolug* (a. I, 10)
27. **dur** : *tör* (B. 8)
28. **eş** : *es* (B. 9)
29. **gamar** : *agır* (a. II, 1)
30. **garim** : *ar(ı)k* (a. II, 2; c. II, 4)
31. **gaz** : *ez-* (a. II, 3)
32. **geme** : *eke, ege+t* (a. II, 4; b. III, 2)
33. **gi** : *ı* (a. II, 5)
34. **gid** : *ıd-* (a. II, 6; b. 1, 2)
35. **gid** : *ıd* (a. II; b. 1, 3)
36. **gid** : *it-* (a. II, 7)
37. **gig** : *ig* (a. II, 8)
38. **gim** : *kipi* (B. 10)
39. **giş** : *yiş* (a. II, 9)
40. **gişge** : *kölige* (b. V, 3)
41. **gişig** : *eşik* (a. II, 10)

42. **gişkim** : *ılgın, yılgın* (a. II, 11; b. V, 4)
43. **gud** : *ud* (a. II, 12; b. 1, 4)
44. **gukin** : *ökün* (a. II, 13)
45. **gur**$_{10}$: *or-* (a. II, 14)
46. **gur**$_{5}$: *üz-* (a. II; b. IV, 2)
47. **gurun** : *orum* (a. II, 15)
48. **ḫar** : *kaz-* (b. IV, 3)
49. **ḫum** : *kom* (B. 11)
50. **iduga** : *yıdıg* (b. 1, 5; B. 12)
51. **imma** : *ikki* (b. III, 3)
52. **izim** : *isig* (c. III, 5)
53. **kabkagak** : *kapkacak, kakaça* (B. 14)
54. **kad-** : *kada-* (b. I, 6; B. 13)
55. **kalag** : *kalıŋ* (c. II, 4)
56. **kaş** : *kaç-* (B. 15)
57. **kaş** : *kaşan-* (B. 16)
58. **ki** : *kı-l-* (B. 17)
59. **kid** : *kıd-* (b. 1, 7; B. 18)
60. **kid** : *kün* (b. II, 2)
61. **kiri** : *kır* (B. 19)
62. **ku** : *ko-* (B. 20)
63. **kudim** : *kuyum* (b. I, 8)
64. **kur** : *kuru* (B. 21)
65. **kur** : *korı-* (B. 22)
66. **kurum** : *azuk* (a. II; b. IV; c. II, 6)
67. **mae** : *men, ben* (c. I, 1)
68. **mal** : *kal-* (a. III, 1)
69. **marun** : *karınça* (a. III, 2)
70. **maş** : *kaş* (a. III, 3)
71. **maş** : *koş* (a. III, 4)
72. **men** : *men* (B. 24)
73. **mir** : *kız-* (a. III, 5; IV, 4)
74. **mu** : *kü* (a. III, 6)
75. **mud** : *kan* (a. III, 7; b. II, 3)
76. **mulu** : *köl* (a. III, 8)
77. **mulu** : *kul* (a. III, 9)
78. **muşen** : *kuş* (a. III, 10)
79. **nad** : *yad-* (a. Iv, 1; b. I, 9)
80. **nad** : *yat-* (a. IV, 2)
81. **nammu** : *neme* (B. 25)
82. **nanga** : *yaŋa* (a. IV, 3)
83. **nig** : *neŋ* (c. II, 5; B. 26)
84. **niggig** : *yıg-* (a. IV, 4)
85. **nigin** : *yıgın* (a. IV, 5)
86. **nigname** : *nemeniŋ* (B. 27)
87. **nunuz** : *yinçü* (a. IV, 6; c. IV, 3)
88. **nurum** : *yaruk* (a. IV, 7; c. III, 7)
89. **sag** : *çaga* (a. VI, 1)
90. **sag** : *çak-* (a. VI, 2)
91. **sag** : *sag* (B. 29)
92. **saḫar** : *sagır* (B. 30)
93. **sar** : *yaz-* (a. V, 1; b. IV, 5)
94. **sig** : *sıg, sıga* (B. 31)
95. **yig** : *yig* (a. V, 2)
96. **sig** : *yüŋ* (a. V, 3; c. II, 6)
97. **silig** : *elig* (a. V, 4)
98. **sipad** : *çopan* (a. VI, 3; b. II, 4)

99. **sud** : *sun-*, *sün-* (b. II, 5)
100. **sulu** : *yol* (a. V, 5)
101. **sum** : *sun-* (B. 22)
102. **sur** : *süz-* (b. IV, 6)
103. **şab** : *çap-* (a. VI, 4)
104. **şeg** : *yag-* (a. V, 6)
105. **şid** : *san* (b. II, 10)
106. **şir** : *yır* (a. V, 7)
107. **şiş** : *işi* (a. V, 8)
108. **şulpae** : *çolpan* (VI, 5; c. I, 3)
109. **şur** : *yoz* (a. V, 9; b. IV, 7)
110. **şurim** : *yarım* (a. V, 10)
111. **şurum** : *sürüg* (c. III, 8)
112. **tab** : *yap-* (a. I, 11)
113. **tag** : *daga* (B. 33)
114. **tag** : *bk. te*(ga)
115. **taga** : *yagı* (a. I, 12)
116. **taḫ** : *tak-* (B. 34)
117. **tar** : *yar-* (a. I, 13)
118. **te(ga)** : *teg-* (B. 35)
119. **tibira** : *temir* (B. 36)
120. **tin** : *tın* (B. 37)
121. **tir** : *yir* (a. I, 14)
122. **tu** : *tu-* (B. 38)
123. **tu** : *yu-* (a. I, 15)
124. **tugdu** : *tügün* (b. II, 6)
125. **tuku** : *daga* (B. 41)
126. **tuku** : *toku-* (B. 39)
127. **tuku** : *toku-* (B. 40)
128. **tul** : *yul* (a. I, 16)
129. **tuş** : *ol* (b. V, 5)
130. **u** : *u* (B. 42)
131. **u** : *on* (B. 47)
132. **ubur** : *kögüz* (a. VII, 1; b. IV, 9; B. 43) *öbür*
133. **ud** : *kad* (a. VII, 2; b. I, 11)
134. **ud** : *kün* (a. VII, 2; b. II, 7)
135. **udi** : *udı-* (b. I, 12; B. 45)
136. **udu** : *koñ* (a. VII, 4; b. II, 8)
137. **ullia** : *öleŋ* (c. I, 4)
138. **um** : *ög* (c. III, 9)
139. **umaḫ** : *kömek* (a. VII, 5)
140. **umun** : *kümün* (a. VII, 6; b. III, 4)
141. **umuş** : *ukuş* (b. III, 5)
142. **umuş** : *yumuş* (B. 46)
143. **un** : *kün* (a. VII, 7)
144. **ur** : *or-* (B. 48)
145. **ur** : *kur-* (a. VII, 8)
146. **ur** : *kürü-* (a. VII, 8)
147. **ur** : *öz* (b. IV, 8)
148. **urgu** : *örgük* (B. 49)
149. **uri** : *urı+d* (B. 50)
150. **uru** : *koru-* (a. VII, 10)
151. **urugal** : *kurgan* (a. VII, 11)
152. **uş** : *iş* (B. 52)
153. **uş** : *öl-* (b. V, 7)
154. **uş** : *ul* (b. V, 6)
155. **uş** : *us* ((B. 51)
156. **uşan** : *kuş* (a. VII, 12)
157. **uşub** : *kuş+eb* (a. VII, 13)
158. **zae** : *sen* (c. I, 2)
159. **zag** : *sag* (B. 53)

160. **zag** : *yaka* (a. V, 11)
161. **zal** : *yal* (a. V, 12)
162. **zalag** : *yalıŋ* (a. V, 13; c. II, 7)
163. **zibin** : *çibin* (a. VI, 6; B. 54)
164. **zid** : *çın* (a. VI, 7; b. II, 9)
165. **ziz** : *çeç* (a. VI, 8)

TÜRKÇE

1. **adak** : *adakur* (b. I, 1)
2. **agıl** : *amaş* (b. III, 1; b. V, 1)
3. **agır** : *agar* (B. 1)
   ,, : *gamar* (a. II, 1)
4. **alaŋ** : *aşag* (b. V; c. II, 1)
5. **altı** : *aşşa* (b. V, 2)
6. **ar(ı)k** : *garim* (a. II, 2; c. III, 4)
7. **asgu** : *azgu* (B. 2)
8. **azuk** : *kurum* (a. II; b. IV; c. III, 6)
9. **boz-** : *bur* (b. IV, 1)
10. **çaga** : *sag* (a. VI, 1)
11. **çak-** : *sag* (a. VI, 2)
12. **çap-** : *şab* (a. VI, 4)
13. **çeç** : *ziz* (a. VI, 8)
14. **çın** : *zid* (a. VI, 7; b. II, 9)
15. **çibin** : *zibin* (a. VI, 6; B. 54)
16. **çolpan** : *şulpae* (a. VI, 5; c. I, 3)
17. **çopan** : *sipad* (a. VI, 3; b. II, 4)
18. **eget** : *geme* (a. II, 4; b. III, 2)
    eke : ,,
19. **elig** : *silig* (a. V, 4)
20. **elig** : *alim* (C. III, 1)
21. **es-** : *eş* (B. 9)
22. **eşik** : *gişig* (a. II, 10)
23. **ez-** : *gaz* (a. II, 3)
24. **ı** : *gi* (a. II, 5)
25. **ıd** : *gid* (a. II; b. 1, 3)
26. **ıd-** : *gid* (a. II, 6; b. I, 2)
27. **ılgın** : *gişkim* (a. II, 11; b. V, 4)
28. **ig** : *gig* (a. II, 8)
29. **ikki** : *imma* (b. III, 3)
30. **ilig** : *alim* (c. III, 2)
31. **irig** : *dirig* (a. I, 5)
32. **irk-** : *dirig* (a, I, 6)
33. **isig** : *izim* (c. III, 5)
34. **iş** : *uş* (B. 52)
35. **işi** : *siş* (a. V, 8)
    ,, : *şiş* (a. V, 8)
36. **kaç-** : *kaç* (B. 15)
37. **kad** : *ud* (a. VII, 3; b. I, 15)
38. **kapkacak** : *kabkagag* (B. 14)
39. **kal-** : *mal* (a. III, 1)
40. **kalıŋ** : *kalag* (c. II, 4)

41.	kan	: *mud* (a. III, 7; b. II, 3)
42.	karınça	: *marun* (a. III, 2)
43.	kaş	: *maş* (a. III, 3)
44.	kaşan-	: *kaş* (B. 16)
45.	kaz-	: *ḫar* (b. IV, 3)
46.	kıd-	: *kid* (b. I, 7; B. 18)
47.	kıl-	: *ki* (B. 17)
48.	kır	: *kiri* (B. 19)
49.	kız-	: *mir* (a. III, 5; b. IV, 4)
50.	kipi	: *gim* (B. 10)
51.	ko-	: *ku* (B. 20)
52.	kom	: *ḫum* (B. 11)
53.	koñ	: *udu* (a. VII, 4; b. II, 8)
54.	koru-	: *kur* (B. 22)
	,,	: *uru* (a. VII, 10)
55.	koş	: *maş* (a. III, 4)
56.	kögüz	: *ubur* (a. VII, 1; b. IV, 9; B. 43)
57.	kölige	: *gişge* (b. V, 3)
58.	kömek	: *umaḫ* (a. VII, 5)
59.	kul	: *mulu* (a. III, 9)
60.	kur	: *ur* (a. VII, 8)
61.	kurgan	: *urugal* (a. VII, 11)
62.	kuru	: *kur* (B. 21)
63.	kuş	: *muşen* (a. III, 10)
	,,	: *uşan* (a. VII, 12)
64.	kuşeb	: *uşub* (a. VII, 13)
65.	kuyum	: *kudim* (b. I, 8)
66.	kü	: *mu* (a. III, 6)
67.	kün	: *ud* (a. VII, 2; b. II, 7)
68.	kün	: *un* (a. VII, 7)
69.	kürü-	: *ur* (a. VII, 9)
70.	men	: *mae* (c. I, 1)
	,,	: *men* (B. 24)
71.	neme	: *nammu* (B. 25)
72.	nemeniŋ	: *nigname* (B. 27)
73.	neŋ	: *nig* (c. II, 5; B. 26)
74.	ol-	: *tuş* (b. V, 5)
75.	on	: *u* (B. 47)
76.	or-	: *ur* (B. 48)
77.	orum	: *gurun* (a. II, 15)
78.	ög	: *um* (c. III, 9)
79.	ökün	: *gukin* (a. II, 13)
80.	öl-	: *uş* (b. V, 7)
81.	öleŋ	: *ulia* (c. I, 4)
82.	örgük	: *urgu* (B. 49)
83.	öz	: *ur* (b. IV, 8)
84.	sag	: *zag* (B. 29)
85.	sag	: *zag* (B. 53)
86.	sagır	: *saḫar* (B. 30)
87.	san	: *şid* (b. II, 10)
88.	sen	: *zae* (c. I, 2)
89.	sıg	: *sig* (B. 31)
	sıga	: ,, ,,
90.	sun-	: *sud* (b. II, 5)
	,,	: *sum* (B. 22)
91.	sürüg	: *şurum* (c. III, 8)
92.	süz-	: *sur* (b. IV, 6)
93.	tak-	: *taḫ* (B. 34)
94.	teg-	: *tag* (B. 35)
	,,	: *te(ga)* (B. 35)
95.	temir	: *tibira* (B. 36)
96.	teŋri	: *dingir* (c. IV, 1; B. 5)
97.	tın	: *tin* (B. 37)
98.	ti-	: *di* (B. 4)
99.	toku-l	: *tuku* (B. 39)

100. **toku-2** : *tuku* (B. 40)
101. **tol-** : *du* (B. 6)
102. **tök-** : *dug* (B. 7)
103. **tör** : *dur* (B. 8)
104. **tu-** : *tu* (B. 38)
105. **tügün** : *tugdu* (b. II, 6)
106. **u** : *u* (B. 42)
107. **ud** : *gud* (a. II, 12; b. I, 4)
108. **udı** : *udi* (b. I, 12; B. 45)
109. **ukuş** : *umuş* (b. III, 5)
110. **ul** : *uş* (b. V, 6)
111. **us** : *uş* (B. 51)
112. **üz-** : *gur*$_5$ (a. II; b. IV, 2)
113. **yad-** : *nad* (a. IV, 1; b. I, 9)
114. **yag** : *dig* (a. I, 3)
115. **yag-** : *şeg* (a. V, 6)
116. **yagı** : *taga* (a. I, 12)
117. **yaka** : *zag* (a. V, 11)
118. **yal** : *zal* (a. I; c. III, 3)
119. **yalıg** : *dilim* (a. I; c. III, 3)
120. **yalıŋ** : *zalag* (a. V, 13; c. II, 7)
121. **yaŋa** : *nanga* (a. IV, 3)
122. **yap-** : *tab* (a., I, 11)
123. **yar-** : *dar* (a., I, 1)
  ,, : *tar* (a., I, 13)
124. **yarı** : *dirra* (a. I, 8)
125. **yarım** : *şurim* (a. V, 10)
126. **yaruk** : *nurum* (a. IV, 7; c. III, 7)
127. **yat-** : *nad* (a. IV, 2)
128. **yaz-** : *sar* (a. V, 1; b. IV, 5)
129. **yıd** : *gid* (a. II; b. I, 3)
130. **yıdıg** : *iduga* (b. I, 5, 5; B. 12)
131. **yıg-** : *niggig* (a. IV, 4)
132. **yıgın** : *nigin* (a. IV, 5)
  yılgın : *bk. ılgın*
133. **yır** : *şir* (a. V, 7)
134. **yış** : *giş* (a. II, 9)
135. **yig** : *sig* (a. V, 21)
136. **yinçü** : *nunuz* (a. IV, 6; c. IV, 3)
137. **yip** : *dib* (a. I, 2)
138. **yir** : *tir* (a. I, 14)
139. **yir-** : *dir* (a. I, 4)
140. **yirik** : *dirig* (a. I, 7)
141. **yogun** : *dugud* (a. I, 9; b. II, 1)
  ,, : *umun* (a. I, 9; b. I, 1)
142. **yol** : *sulu* (a. V, 5)
143. **yolug** : *dulum* (a. I, 10)
144. **yoz** : *şur* (a. V, 9)
145. **yu-** : *tu* (a. I, 15)
146. **yul** : *tul* (a. I, 16)
148. **yumuş** : *umuş* (B. 46)
149. **yüŋ** : *sig* (a. V, 3; c. II, 6)

MOĞOLCA

1. **daga-** : *tag* (B. 33)
   " : *tuku* (B. 41)
2. **kada-** : *kad* (b. I, 6; B. 13)
3. **köl** : *mulu* (a. III, 8)
4. **kümün** : *umun* (a. VII, 6; b. III, 4)
5. **öbür** : *ubur* (a. VII, 1; b. IV, 9; B. 43)
6. **örö** : *ur* (b. IV, 8)
7. **urı** : *uri* (B. 50)

AKADCA

nurum : *yaruk* (a. IV, 7; c. III, 7)

um : *ög* (c. III, 9)

III

MALZEMENİN TARTIŞILMASI METOD VE YORUM

1. Sümercenin fonemlerinin ifadesi hakkında:

Sümercenin fonetiği, tamamı ile başka karakterde sistemlere sahip, birtakım Sami dillerin aracılığı ile tesbit edilmiştir. Bu bakımdan fonemleri, onları ifade için aracı dillerde kullanılan benzer seslerin ardında saklıdır ve adeta, bir buzlu camın arkasındaki eşya gibi, bulanık veya dumanlı bir niteliktedir. Sümerce kelimelerin okunuşunda a∾e, e∾i; b∾p, d∾t, g∾k; b∾m, m∾n, z∾s ∾ş gibi alternant değerlerin başlıca sebebi budur. Çoğu, sunduğum malzeme içinde yer alan şu örnekler, bu durumu açıklamaya yeter: ab∾eb∾ib∾e 'ev' tag∾te(ga) 'değmek', dar∾tar 'yarmak' siş∾şiş∾şeş 'asil bir hanım, hanımefendi', sar∾şar 'yazmak', sur∾şur 'yoz', azag∾asig∾aşig 'hastalık demonu', gurun∾kurun 'meyve'; dilib∾dilim 'yele'

Bu sebeple, karşılaştırmalarda verdiğim 'denklik formülleri'nde archiphoneme'ler kullandım. Tek bir ses değeri için karşılık olarak iki muhtemel değerin varlığını: A = a, e; D = d, t; K = k, g şeklinde gösterdim. Eğer bir grup fonem, iki ayrı fonemi temsil ediyorsa, o zaman ben de iki ayrı işaret kullanmayı tercih ettim: S = s, z, ş; Ş = ş, s, z

Başvurduğum bu yol, halen Sümercenin kendi içindeki ihtimalleri belirtmek maksadı ile Sümerologlar tarafından da kullanılmaktadır.

2. Ses Denklikleri Hakkında:

John Dyneley Prince, Materials For a Sumerian Lexicon; James B. Nies, Ur Dynasty Tablets; Falkenstein, Das Sumerishe adlı eserlerinde, başka herhangi bir dilin belli bir kesitinde 'şaşırtıcı' olarak tavsif edilebilecek pek çok (Sümerce) fonetik değişme'yi, örnekleri ile gösterirler.

Fakat, söz konusu fonetik değişmelerden hangilerinin, yine bu eserlerde verilen devir veya, Emesal hariç, şivelerden hangi biri için karakteristik olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Halbuki bazıları listemizde de yer alan bu alternant şekiller karşılaştırmalarımın ve tesbit ettiğim denkliklerin, Sümerce içinden gelen, devir ve şivelere bağlı delilleridir:

dugud ve umun 'yoğun' (a. I; b. III; b. II), gamar ve agar 'ağır', gur ve ur 'ormak=biçmek' (a. II; b. III); mal ve gal 'kalmak' (a. III), mae ve men 'ben' (c. I), muşen ve uşan 'kuş' (a. VII; c. III, 6), sud ve sum 'sunmak, uzatmak' (b. III), ud ve kid 'gün, güneş' (b. III; a. VII); uru ve kur 'korumak' (a. VII)

3. Karşılaştırmada Türk Dili'ni temsil eden kesit (=taban) hakkında:

Karşılaştırmalar için Eski Türkçe, daha doğrusu Eski Doğu Türkçesi'ni seçtim. Bunun sebepleri şöyle sıralanabilir: Malzeme eskiliği ve bolluğu (Altay Dilleri'nin en eski yazılı vesikası çoyrın (687-692) bu kola aittir); Çuvaşça hariç, yaşayan bütün Türk lehçe, şive ve ağızlarına yakın ilgisi; Karakteristik özelliklerinin net bir şekilde bilinmesi.

Buna karşı, Batı Türkçesi bugün yalnız Çuvaşça ile temsil edilmektedir. Metinleri azdır ve Orta Türkçe Devresi'ne rastlar (Volga Bulgar mezar taşları); daha eski devre için Tuna Bulgar Kitabeleri ve kırıntı halindeki malzeme yetersizdir.

Eski Doğu Türkçesi ile Eski Batı Türkçesi'nin karakteristik özellikleri şunlardır: Eski Batı Türkçesi'nde kelime başındaki d, n, c, s, y ünsüzlerine karşılık Eski Doğu Türkçesi'nde sadece y ve birkaç kelimede n bulunur. Eski Doğu Türkçesi'nde kök ünlüsünden sonra Köktürkçede b/, Uygurcada v/; d/; aynı yerde veya kelime sonunda l/, •; ş/, •; r/, •; z/, •; ŋ/, •; ñ/, • bulunur. Bunlara karşılık Eski Batı Türkçesi'nde v/, l/ (bazen lç), •, r/, • vardır. d/ nin durumu için kesin örnek yoktur. Bununla birlikte, daha sonraki devirlerde d/, r/ ile karşılanıyor; ñ/, • ve ŋ/, • için de durum belirli değildir. Eski Doğu Türkçesi'ndeki bazı kelime kökü a'ları Eski Batı Türkçesi'nde i ile karşılanmaktadır.

Aslında, bu şemada Eski Türkçedeki •y, •Y olarak gösterilmeli idi. Çünkü bu ses, sadece Köktürkçe ve Uygurcadaki durumu aksettirmektedir. Bu iki şive, daha başka Eski Türkçe şiveleri ile birlikte yaşamış olmalıdır. Mahmud Kaşgari, Oğuzların kelime başındaki y'nin yerine c

kullandığını kaydettiği gibi, Orta Türkçenin başında y yerine ç kullanıldığına dair Oğuz Kagan Destanı tanıklık etmektedir. Bundan başka bugün, Yakutça ve Çuvaşçada kelime başı y'leri s ve s'ile; Altay (Oyratça)'da d', Kazakçadda j, başta Kırgızca olmak üzere birçok şivede c, Tuva ve Hakasçada ç, Balkarcada dz ile karşılanır. Güney Sibirya Altay, Tuva, Hakas şivelerinde kelime başı •n lerinin de varlığı bilinmektedir. •y, genel olarak İdil-Ural şiveleri ile Doğudan Batıya en Güneydeki Türk lehçe ve şivelerine aittir. Ayrıca bazı ağızlarda, bu sayılanların dışında, başka sesler de bulunuyor.

Son 1250 yılda Türk Dili'nin geçirdiği fonetik gelişmeleri iki kelime ile açıklayabiliriz: Ötümlüleşme, Sızıcılaşma. Bunlardan birincisi kelime başı ötümsüz patlayıcılarından t, k'yi ve kelime içindeki p, t, k, ç'yi ilgilendirir. kelime sonu g'leri genellikle Doğu Türkçesinde k'leşmeye temayül gösterir. Yine aynı şekilde d'lerin de t'leştiğine dair örneklerimiz vardır. İster bir ünsüzden önceki ilk hece sonunda, ister kelime sonunda olsun, çok hecelilere has bu özellik dışında, ötümlüleşme, bütün Türk lehçe, şive ve ağızlarında umumi bir temayüldür. Oğuz grubunda bu, en ileri şekilde tezahür eder.

Sızıcılaşma (buna süreklileşme de denilebilir) Eski Türkçe, içinde başlayarak bütün Türk lehçe, şive ve ağızlarına hakim olmuştur: b/> v, z<d/>y, g>ğ, n<ñ>ny, yn, y. Buna rağmen mesela Altay (Oyrat) şivesindeki •d'nin, Kırgızcadaki •c'nin, Hakasçadaki ve Tuvacadaki •ç'nin, Altay, Hakas, Tuvadaki •n'nin... •y'den geldiğini düşünmek, hem bu sızıcılaşma temayülüne, hem de lengüistik bilgisine ters düşer. Bence, Eski Türkçenin başlarında •y'nin yanında bir de •d ve ondan gelişen •c ve •n vardı. Ayrıca normal •s'de bulunuyordu. Gerçekte •d, bu seslerin çoğuna kaynaklık edebilir; fakat •y edemez. Böyle bir tasavvur için, sadece Eski Batı Türkçesi kelime başı ünsüzlerinin tesbit edilmiş varlığı yeter bir sebeptir.

4. Karşılaştırmalarda kullanılan metod hakkında:

Bu çeşit bir karşılaştırmada ileri sürülen ilk düşünce, benzerliklerin tesadüfi olup olmadığıdır. Böyle bir düşünce, tesadüflerin matematik sınırının ne olduğunu veya olabileceğini hesaplamayı gerektirir: Türk ve Sümer dillerinin beşer bin kelimeye sahib olduğunu farz edelim. Bu tak-

dirde Sümerce ve Türkçede, en ideal şartlarda, fonetikçe benzer bir çift için manaca da benzerlik şansı 1:5000 × 5000 = 1:25 000 000'dur. Böyle ikinci bir çift için öncekinin yarısı, üçüncü bir çift için ikincinin, dördüncü bir çift için üçüncünün yarısı kadar bir şans vardır. Bu şans:

5. çift için	$1 : 2^4 \times 25 \times 10^6$	$= 1 : 400 \times 10^6$
10. çift için	$1 : 2^9 x 25 x 10^6$	$= 1 : 12\ 800 \times 10^6$
15. çift için	$1 : 2^{14} \times 25 \times 10^6$	$= 1 : 409\ 600 \times 10^6$'dır.

Eğer bu rakamlarda her ünite onda bir milimetreyi göstermiş olsa idi, 10. çiftte elde edilen rakam 1280 kilometreye denk gelecekti. Bu, aşağı-yukarı İzmir-Erzurum arasındaki mesafe demektir. Buna göre, Sümerce ile Türkçede fonetik ve semantikçe benzer tesadüfi on çift kelime bulmak şansı, İzmir-Erzurum mesafesinde, onda bir milimetre ne ise o kadardır. 15. çiftte, bu mesafe aynı ölçülerle 40900 Km. yani dünyanın ekvatordaki çevresinden bir miktar fazla olur. Şu halde, 15. benzer çiftin tesadüfen ortaya çıkması ihtimali, uzunluğu dünyanın çevresine eşit bir mesafede onda bir milimetre ne ifade ediyorsa, onu ifade eder. Bu sebeple, birbiriyle hiç ilgisi bulunmayan dünya dillerinde, tesadüfi kelime uygunlukları bir mucize kabilindendir ve örnekleri bir elin beş parmağını geçmez.

Bu konuda yapılan araştırmalarda, iki dil arasında, tarihi bir münasebeti ispatlamaya yetecek en az sayıdaki benzer çiftin kaç olması gerektiği tesbit edilmiştir. KVK (= ünsüz + ünlü + ünsüz) tipli olmak şartı ile, Cowan'a göre böyle yalnız üç çift, Greenberg''e göre yalnız üç-dört, ampirik bir metod kullanan Bender'e göre, benzerlik sınırlarını tayin eden şartların gevşeklik veya sıkılığına bağlı olarak, yalnız ikiden yediye kadar çift tarihi bir münasebeti ispatlar. Şu halde, sunduğum 165 çifte 'tesadüfi benzerlik' atfetmek, matematik bakımdan mümkün değildir. Üstelik, buradaki kelimelerin bir çoğunda 'benzerlik' ve 'uygunluk' sözlerinin gerçeğin yanında çok hafif kaldığına da işaret etmeliyim.

Dünyanın bütün dillerinde, 'karşılaştırmalı tarihi lingüistik' (historical comparative linguistic) için en güvenilir metod olarak yalnız ve sadece 'düzenli ses denklikleri'ne (regular sound correspondences) itibar edilir. Verdiğim karşılaştırmalarda kullandığım ölçü (criterium) de budur.

Metod bakımından önemli olan özelliklerden biri 'mana yığılması'dır. Tarihi gelişme içinde şekilde birleşen, birbirinden farklı fonetik yapıdaki kelimelerin herbirinin manası fonetikçe tek şekle inmiş kelimede birleşir. Bunun için, vakti ile Türk Dili'nden birtakım örnekler vermiştim. Bunlardan biri **ilik** kelimesidir:

1. **ilgük**, 'dügme deliği' 2. **elik** 'bir tür geyik' 3. **yilik** 'kemiğin içindeki pıhtımsı madde'	>	**ilik** 1. düğme deliği 2. bir tür geyik 3. kemiğin içindeki pıhtımsı madde

Benzeri örnekler Sümercede de bulunmaktadır. Eğer kullanılan metod doğru sonuç vermişse, bir şeklin sadece kendisi değil, o şekle ait farklı manaların da doğrulanması gerekir. Mesela **sig** kelimesinin karşılığı olan manalardan dördü bu araştırmadaki misallerle doğrulanmaktadır: **sig** 'sığ', **sig** 'yig', **sig** 'yüŋ=yün'; **sig** 'tüg' (Bu kelimenin bu araştırmaya almadığım üç manası daha vardır. İleride onların da doğrulandığını göstereceğim); **ud** (1.) 'zaman' (2.) 'gün, güneş' (3) 'fırtına', **ud** (1): **öd** 'zaman', **ud** (2): **kün** 'gün, güneş' **ud** (3): **kad** 'fırtına'; **tuku** (1) '(kumaş) dokumak', (2) 'döğmek, vurmak' (3) 'takib etmek' **tuku** (1): **toku-** '(kumaş) dokumak', **tuku** (2): **toku-** 'döğmek, vurmak', **tuku** (3): **daga-** 'takib etmek'. Malzeme içinde bunların başka örnekleri de var.

Tesadüfe atfedilmesi çok daha zor uygunluklar, birbirleri ile ilgili iki kelimenin her iki dilde aynı mana ile mevcudiyetidir:

Sm.	Tk.	Sm.	Tk.
u 'uyku'	: **u** 'uyku',	**udi** 'uyumak'	: **udı-** 'uyumak'
uş 'us'	: **us** 'us',	**umuş** 'idrak'	: **ukuş** 'idrak'
uş 'iş'	: **iş** 'iş'	**umuş** 'iş'	: **yumuş** 'vazife, iş'
un 'halk'	: **kün** 'gün, halk',	**umun** 'kümün, halk'	: **kümün** 'halk'

Fakat en zoru, hatta tesadüf bakımından imkânsızı herbiri her iki dilde de aynı manada olan iki ayrı kelimeden yapılmış yeni bir kelimenin aynı sıra ile ve aynı manada tesbitidir:

Sm.		Tk.
kabkagak 'kap kacak' (<**kab**+**kagag**)	:	**kapkacak** 'kap kacak' (<**kap**+**kacak**)
nig name 'herşey' (<**nig**+**name**)	:	**neŋneme** 'herşey' (<**neŋ**+**neme**)
uşub 'kuş yuvası' (<**uş** 'kuş'+**eb** 'ev')	:	***kuş eb** (<**kuş**+**eb**) '**kuş** evi=yuva'

5. Karşılaştırmada Ana Altayca ihya edilmiş (reconstructed) kelimeler yerine niçin Eski Türkçe kelimeler kullanıldığı hakkında:

Ethnocentrism ile suçlanmamak için bu sorguyu cevaplandırmak lüzumunu hissettim. Bunun başlıca üç sebebi var: Birincisi, Altay Dili konusunun bir teori olduğu gerçeğidir. Bir teorinin başka bir teoriyi ispatlamak için en iyi yol olduğunu sanmıyorum. Zaten ben bu çalışmaya, önceden kararlaştırılmış bir davayı ispat için değil, bu iki dil arasında bir ilginin bulunup bulunmadığını incelemek için başlamıştım. İkincisi, Altay dilleri içinde en eski malzemeye sahib olan dilin Türk Dili oluşudur. Türk Dilinin geniş bir alana yayılışı, birçok lehçe ve şivelere ayrılışı onu, kendi içinde kontrol bakımından, karşılaştırma konusunda en uygun dil kılar. Malzemesi Türk Dilininki ile yaşıt denecek kadar eski, Japonca bu özelliklere sahip olmadığı gibi, Altay Dili'nin en yeni üyesidir. Üstelik ben bu dili bilmiyorum. Üçüncüsü, basit bir matematik kuralıdır. Eğer A, B'ye ve B, C'ye eşitse, bu A = C demektir. Bu sebeple, Sümerce, Türkçe, Ana Altayca üçlüsünde, ille Ana Altayca ile Sümerce'yi karşılaştırmak gerekmez. Çünkü Türkçe-Ana Altayca ilgisi ve bu ilginin unsurları zaten bilinmektedir.

6. Tesbit edilen bu 165 kelimenin Sümerce ile olan ilgisinin mahiyeti hakkında:

Acaba bu kelimeler ne ifade eder? Bunun cevabını, 1940'larda Landsberger'in Sümercenin kelime yapıları hakkındaki bir araştırmasında kullandığı metoda dayanarak verebiliriz. Bu araştırmaya göre, Sümerce kelimeler, eğer birden çok heceli iseler compound 'birleşik' yapılardır. Herbiri müstakil bir manada olan iki kelime belli bir sıra ile yanyana getirildiğinde bir bütün olarak, kendisini teşkil eden component 'üye' kelimelerin manalarından farklı yeni bir mana ifade eder. Böylece yeni bir kelime doğmuş olur. Mesela: ur 'köpek' bara 'kır, açık arazi', mah 'büyük', lu 'adam' gal 'büyük' kelimelerinden urbara 'kurt', urmah 'arslan', lugal 'hükümdar' compoundları üretilir. Bu tür kelimelerde mananın yükü ilk componenttedir. İkinci component birinciyi niteler: 'köpek + kır', 'köpek + büyük', 'adam + büyük' bunu açıkça ifade etmektedir. Bununla beraber, Sümercedeki çok heceli kelimelerin hepsi de bu özelliği taşımaz.

Bazı kelimelerde, bir kök ve onun ardınca gelen bir veya daha çok ek hemen tesbit edilebilir. Öyle ise, bu kelimeler yapı bakımından, çok heceli Sümerce kelimelerin karakterinden ayrılırlar. Landsberger, bu iki farklı tipteki kelimelerin her ikisinin de Sümerceye ait olabileceği ihtimalini düşünmüş müdür, bilmiyorum. Fakat, ikinci tipin Sümerceye yabancı bir **substrat** 'alt tabakaya' ait olduğunu, bu tabakayı temsil eden kavmin, birçok Sümerce kültür kelimesinin asıl sahibi bulunduğunu ve mesela kıymetli taşlara, madenlere ait kelimelerin, bu kavmin dağlık bir bölgede yaşamış olmasını gerektirdiğini ifade ediyor. Sonra da, kök + ek tipli kelimelerin iki türde olmasına dayanarak, bunlardan birincisine **Proto Euphrates** (Proto Fırat), ikincisine de **Proto Tigris** (Proto Dicle) adlarını veriyor. Temelini **morfoloji** ve **semantik**'in oluşturduğu bu metod, başkaları tarafından da kullanılmıştır. (Mesela, Finlandiyalı Sümerolog Salonen).

Karşılaştırma listemizde bulunan ve aynı ses kanunlarına bağlı olan kelimeler arasında, birden çok heceliler de vardır ve bunların birkaçı dışında hepsi, kök + ek tipindedir. Şu halde, bu kelimeler Sümerce olamazlar. Yani, oraya başka bir dilden girmişlerdir.

7. 'Sümerceye bu kelimeleri veren dil Ana Altayca mıdır?' sorusu hakkında:

İlgileri bakımından 1. ve 5. sorulara ve cevaplarına bkz.

Bu soruyu cevaplandırmanın biricik yolu, elimizdeki karşılaştırma listesindeki kelimelerde, Ana Altayca'ya ait karakteristik fonetik özelliklerin bulunup bulunmadığını, morfolojik özelliklerin böyle bir hüküm için yeterli olup olmadığını ve leksik kompozisyonda üye dillerin (Türk, Moğol, Tunguz, Kore, Japon) ortaklaşa pay alıp almadığını (5) ve eğer bu belli bir 'dağılım' (**distribution**) içinde tezâhür ediyorsa (yani 2-3, 3-2, 1-2-2, 4-1 vb. şeklinde ise), o zaman, bunların (yani her ünitenin) hangi üyeleri temsil ettiğini tesbitten ibarettir. Bununla birlikte, böyle bir çalışma sırasında, Ana Altay Dili'nin 'ihyâ edilmiş' (**reconstructed**) bir dil olduğu gerçeğinin unutulmaması gerektiği, dâima göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu türden her **reconstruction**'da kaçınılması mümkün olmayan ve 'sistemin kendisinden gelen hatâlar' (**inherent errors**) gizlidir.

Ana Altaycanın ihya edilmiş fonemleri şunlardır:
kelime başı ünsüzleri: *p, *t, *k; *b, *d, *g; *ç, *c; *s, *y; *m, *n, *ñ
ünlüler arası ünsüzler: *p, *t, *k; *b, *d, *g; *ç, *c; *s, *y; *m, *n, *ñ, *η, *l_1, *l_2, *r_1, *r_2
ünlüler: *a, *e, *è; *ı, *i; *o, *ö; *u, *ü (+fonemik uzunluk)

Listedeki kelimelerde mevcud fonemler:

kelime başı ünsüzleri: [p], t, k; b, d, g; s, z, ş; ḫ; m, n, *η, [l]
ünlüler arası ve kelime sonu: p, t, k; b, d, g; s, z, ş; ḫ, m, n, *η, l, r
ünlüler: a, e, i, u, [*ö]

Sümercedeki bu yabancı kelimelerin kaynağının Ana Altayca olup olmadığını tesbit hususunda, bu fonemlerden şöyle faydalanabiliriz: Eğer, Ana Altayca kelime başı ünsüzleri, bu yabancı asıllı kelimelerin başındaki ünsüzlerin aynı ise, o zaman sadece, Ana Altaycanın bu kelimelere kaynak olmuş olması ihtimalinin mevcudiyeti ispatlanmış olur; yoksa bu aynılık, iki dilin de aynı dil olduğunu ispatlamaya yetmez. Fakat bunun için bile, Ana Altayca kelime başı ünsüzlerinin hepsinin bu alıntı kelimelerde aynen bulunması mecburiyeti vardır. Çünkü, Ana Altay kelime başı ünsüzlerinin herbiri, en azından bir üye dilde mevcuttur. Bunlardan tek bir ünsüzün noksan olması, ancak, geriye kalanların hangi üyelerden gelmiş bulunabileceklerini belirlemekte bir vasıta olarak kullanılabilir, o da, eğer gerçekten bu iki seri ünsüzün tarihi ilgisi ispatlanmışsa. Şimdi kelime başı ünsüzlerini bu prensiplere göre karşılaştırabiliriz:

Ünsüzlerden p, t, k; b, d, g; s; m, n her iki seride de var. ç, c; ñ, y Ana Altaycada var öbüründe yok. Buna karşı, z, ş, ḫ, l, *η ikincide var, Ana Altaycada yok. Bununla birlikte, aracı dillerin Altayca fonemleri ifadedeki sınırlılığı dolayısı ile, ş aynı zamanda ç'yi, z, aynı zamanda c'yi, n, aynı zamanda ñ'yi temsil etmiş bulunabilir (substitution). Bunun gibi, aracı dilin fonetik kadrosunda y bulunmadığından, bu sesin gösterilmediğini tasavvur mümkündür. Alıntı kelimelerdeki ḫ'yı da k'nın bir varianti olarak düşünebiliriz. Fakat aynı serideki kelime başı l'leri için, hiçbir izahta bulunamayız. O halde, bu ilk karşılaştırma ne böyle bir ihtimalin varlığını, ne de yokluğunu ispatlayacak güçtedir. İkincisi ise, çok önemli

bir karakteristik özellik (characteristic feature) taşıyor. Çünkü, alıntı kelimelerin, ünlüler arası ve kelime sonu ünsüzleri içinde z ve ş de bulunmaktadır. Bu sesler Ana Altaycada yoktur.

Sümercede yalnız 4 (bazılarına göre *ö ile birlikte 5), buna karşı, Ana Altaycada 9 (uzunlukla birlikte 18) ünlü vardır. Aşikar olarak, bu dilin okunuşunda aracılık eden Sami dillerin ünlü bakımından fakir bir kadroya sahip bulunuşunun Sümerce ünlü sayısının azlığında önemli payı vardır. Belki, karşılaştırma yolu ile, ileride, bu ünlüler keşif ve ihya edilebilir. Fakat, şimdiki halde, cevap aradığımız soru için, bize fayda sağlayamaz.

Sümercedeki bu yabancı kelimeler birtakım morfemler ihtiva ediyorsa da, bunlar üye Altay dillerinin herhangi birine ait olabilir. Çünkü, ayırt edici özellik taşımamaktadırlar. Bununla birlikte, birinci şahıs (teklik) zamirinin mae∼men şekilleri ile, ikinci şahıs (teklik) zamiri zae bu duruma istisna teşkil ediyor. Bu üç şekil, önemli bir özelliği açığa vurmaktadır: Ana Altaycada, teklik birinci ve ikinci şahıs zamiri eksizdir; halbuki bunlar, Sümercede ekli olarak geçiyor. Eğer, bu ekler, bu kelimelerin kendi yapılarına aitse, o zaman, söz konusu alıntıların Ana Altayca'dan gelmiş olması ihtimalini ortadan kaldırır.

Listedeki malzemenin leksik analizi, bize, onun kaynağı hakkında en kuvvetli delilleri vermektedir. Şayet bu yabancı kelimeler Ana Altaycadan gelmiş olsalardı, hepsi de bir ve aynı zamanda bütün üye dillere ait bulunacaktı. Aşağıda açıklayacağım üzere, durum böyle değildir. Demek oluyor ki, fonetik, morfolojik ve leksik criteria, kaynağın Ana Altayca olamayacağı sonucunda birleşmektedir.

Daha önce, ayrıntılı bir şekilde verdiğim sebeplerle, karşılaştırmalarda hareket noktası olarak Türk Dili'ni seçmiştim. Ana Altaycadan, basamaklar halinde kopan diğer üye dillerin birbirleri ve Türk Dili ile ilgileri düzenli ses denklikleri ile tesbit edilmiş bulunduğundan, şimdi, Sümercedeki bu alıntı kelimelerin hangi Altay dili veya dillerinden kaynaklandığını tesbit işine girişebiliriz.

8. Sümerce listedeki yabancı kelimelere, Türk Dilinin kaynaklık etmiş olup olamayacağı hakkında:

Bu sorunun cevabı için bir öncekindeki metodu aynen burada da kullanacağım. Sümercedeki alıntı kelimelerin Fonetik analizi, bunlarda ün-

lüler arası veya kelime sonunda l/, •; r/, •; z/, •; ş/, •'nin varlığını göstermektedir.

Altay Dilleri içinde bu dört foneme aynı zamanda sahip olan tek dil Türk Dilidir.

Morfoloji bakımından, birinci ve ikinci şahıs zamirlerinde, yalın halde teklik için n, çokluk için z (Çuvaşçada r) kullanan biricik Altay Dili, Türk Dilidir. Öbürlerinde n ancak ekleşmede ortaya çıkar.

Malzemede, aynı kelimenin farklı fonetik şekillerle tekrarından ibaret olan 9'u dışında, 156 kelime bulunmaktadır. Bunlardan dilim, nurum, ubur, um, ur aynı hakla, iki ayrı yerde gösterilmiştir. 149 kelime Türk dili asıllı, kalan 2 kelime, daha çok Moğolca'ya ait olduğu sanılan küçük bir gruptur. Şu halde, malzemenin 4.5 % u Moğol, 95.5 % u Türk Dilini temsil etmektedir.

Son bir kontrol mekanizması olarak ana gruptaki kelimelerin diğer Altay dillerinde 'kökdeşleri' (cognates) bulunup bulunmadığını araştırmayı deneyebiliriz. Çünkü, aynı kanunlara bağlı olacaklarından Sümerce listedeki kelimelerin kaynağının Türk Dili değil, bu kökdeşlere sahip diğer Altay dilleri olduğu düşünülebilir. Tesbit edebildiğim kökdeşler şunlardır:

Tk. as-	: M. asa- (VGr ASp. 65, 95, 121, 145; IAL 201)
Tk. eke	: M. eke : Tng. eke (VGr ASp. 55, 103, 128, 157; IAL 200)
Tk.iş	: M. üyle : Tng. ule (VGr ASp. 140, 158)
Tk. kaz-	: M. karu : Tng. karka- : Kor. kalk- : Jp. kaku (ADT, 39)
Tk. kıd-	: Jp. kir (ADL 58)
Tk. kıl-	: M. ki- : Tng. ke- : (VG ASp. 19, 114)
Tk. koñ	: M. konin (VGr ASp. 10)
Tk. koş-	: M. koli- : Jp. kosu (VGr ASp. 18, 134, 138; ADT, 39)
Tk. köküz	: M. kökün : Tng. ḫuḫun (VGr ASp. 132)
Tk. küre-	: M. küre- : Kor. kilk- (VGr Asp. 19)
Tk. ol-	: M. olbog (VGr ASp. 142)

Tk. öl-	: M. ölös, ölöbür (VGr ASp. 107, 125)
Tk. öz	: M. örö : Tng. ur: Jp. ore (VGr ASp. 109, 126, 157; IAL 202)
Tk. sag	: M. sayin (VGr ASp. 29, 61, 137)
Tk. sun-	: M. sunu- : Tng. suŋgi- (VGr ASp. 30, 10, 84, 102)
Tk. tın	: M. çinar (VGr ASp. 15, 69, 115, 156)
Tk. üz-	: M. ürü-, hürü- : Tng. furu- : Kor. phul (VGr ASp. 12, 111, 132)
Tk. yagı	: M. dayisun (Lessing, 222)
Tk. yalıg yele	: M. del : Tng. delin (VGr ASp. 15; IAL, 203)
Tk. yol	: M. col (VGr ASp. 15, 99)
Tk. yolug	: M. doli- (VGr ASp. 15, 134)

Buna belki Tk. yagu- ile karşılanabilecek M. daga- : Tng. daga- : Jp. tagai(ni) (ADT, 40) ilave edilebilir.

Garip bir şekilde, listedeki Moğolca kada-, köl, kümün, öbür, uri kelimelerinin başka Altay dillerinde kökdeşleri görülmüyor. Türkçe kelimeler indeksinde mevcut kelimelerden yalnız 22 sinin kökdeşleri vardır. Bunlardan 22 sinin Moğol, 11 inin Tunguz, 6 sının Japon, 3 ünün de Korecede karşılıkları bulunuyor. Bu grubu da diğer Altay dillerinden gelmiş sayarsak, yukarıdaki kelimelerden köl ve öbür hariç 4 kelime daha Moğolcaya eklenecektir. Böylece toplam Moğolca kelime sayısı 26 ya çıkacaktır. kökdeşleri bulunan kelimelerin malzemedeki payı 14 %; Moğolca kelimelerin toplamının malzeme içindeki payı 16.6 %, Tunguzcanın 7 %, Japoncanın 3.8 %, Korecenin 1.9 %'dur.

İster her dilden birer mikdar, ister yalnız birinden tamamı gelsin, kökdeşleri bulunan bu kelimelerin malzeme içindeki mikdarı değişmeden 22 kalacaktır. Çünkü, Sümercedeki alıntılar indeksinde karşılıkları bu türden, sadece 22 kelime vardır.

Buna göre, Türk Dili'nin kendi hazinesinden gelen kelimelerin nisbeti en az 83.4 %, ayrı ayrı diller dikkate alınırsa, sırası ile Tunguzcaya karşı 93 %, Japoncaya karşı 96.2 %, Koreceye karşı 98.1 % olarak gittikçe yükselecektir. (Birincisi dışında, bu rakamlardan, Moğolca'nın kendi ha-

zinesinden gelen 5 kelimenin yüzdesi 3.2'yi çıkarmak gerekir) Şimdi sorabiliriz; Malzemesinde en az 83.4 % Türkçe kelime olan dil, Türk dili'nden başka hangi Altay dili olabilir? Bunun cevabı açıktır: **Türk Dili'nden başka hiçbiri.**

Yaptığım bu **karşılaştırmalar**, Sümercede tesbit edilen alıntı kelimelerin **kaynağının, fonetik,**- teferruata inmemek maksadı ile bir kısmını vermediğim- **morfolojik** ve **leksik** ölçülere göre, tek bir Altay dili olabileceğini gösteriyor: **Türk Dili.** Buna, öyle olduğuna inanmamakla birlikte, malzemedeki payı 1/20 nisbetinden az olmak şartı ile, **Moğol Dili'nin** de katılmış bulunduğu ihtimalini kabul edebiliriz.

9. Türk dili'nden geldiği anlaşılan bu kelimelerin, onun hangi devresine ait bulunduğu sorusu hakkında:

Malzeme içinde kök ünlüsünden sonra hem **l** hem **ş**, hem **r** hem de **z**'nin varlığı bu konuda faydalanabileceğimiz en önemli fonetik özelliktir. Türk Dili'nin bütün bu seslere aynı zamanda sahip olan koluna **Eski Doğu Türkçesi** diyoruz. Fakat bu kolun temsilcileri olan **Köktürkçe** ve **Uygurca** nın kelime başı ünsüzleri arasında **d, n, s, c** yoktu. Bunların yerine sadece **y** kullanılmakta idi. Öbür yandan, yaşayan şive ve lehçelerden, **Orta Türkçe Devresi**'ne ait kayıtlardan ve **Eski batı Türkçesi** kalıntılardan, **Eski Doğu Türkçesi**'nin daha eski bir devirde **y, d, n, s, c**'ye sahip olması gerektiğini anlıyoruz. Bu devreye **Ana Doğu Türkçesi** denilmektedir. Sümercedeki alıntılar Türk Dilinin işte bu devresine ait olmalıdır. Çünkü bu alıntılarda **D, n, S, z** (ve gösterilmeyen kelime başı y'si yerine **Ø**) **l/, ş/, r/, z/**, aynı zamanda yer alıyor. Ayrıca, bu kelimelerde -bazıları garip bir **anachronism**'le- bir takım alternant şekiller bulunuyor:

gur$_5$ 'zerschneiden, abtrennen' (D. 54)	: **üz-** 'kesmek, koparmak'
guz 1. 'zerreissen, zerschneiden' (D. 52) 2. abschneiden' 3. zerbrechen'	: **üz-** 'kesmek, koparmak'
izkim 'Zeichen, Vorzeichen' (D. 133). omen' (G. 369)∼**gizkim**	: **ırk** 'kahinlik. fal' (DLT. I, 42)
uz$_4$ 'Ganz' (D. 105)	: **kaz** 'kaz' (DLT, I, 100) krş. (Çuv. **ḫur**, Tng. **garu, gare**, Kor. **kari**, Jp. **kari** ADT, 39)

Bu iki şekilde açıklanabilir: Ya bu r∼z, bir Ana Doğu, Ana Batı kollarının Sümerceye aynı zamanda kelime vermesinden veya r>z'nin henüz başlamasından ileri gelmektedir. Aynı karışıklık l∼ş'de de var. Sebebi ne olursa olsun, bu ödünçlemelerin Ana Türkçe'nin henüz ikiye ayrıldığı ve biri Ana Doğu Türkçesi, öbürü Ana Batı Türkçesi kollarının meydana geldiği zamana rastladığıdır. İleride malzemenin bütününü verdiğimde hem bu konuya hem de Ana Altayca'daki • *p'ye döneceğim (Özellikle bu sonuncusu için, Gürer Gülsevin'in Halaçca •h, Çuvaşça •s', •y, • v ve Ana Altayca •*p hakkındaki araştırmasının yayımlanmasını bekliyorum). Çünkü Sümerce alıntılardaki •g'yi bu •*p ile ilgili görmekteyim.

10. Ana Doğu Türkçesi'ne ait bu kelimelerin Sümerce'ye nerede girmiş olabileceği hakkında:

Önemli bir kısmı, Sümerceye yabancı bir karakter taşımaları dolayısı ile, Landsberger'in tesbit ettiği alıntı kelimelerden oluşan bu malzeme, onun Proto Euphrates, Proto Tigris diye adlandırdığı dillere bağlanıyor. Landsberger'in bu isimlerle işaret ettiği saha Fırat ve Dicle havzasıdır. Ayrıca Emesal hakkındaki açıklamaları da aynı bölgeyi gösterir. Şu halde Türkler daha m.ö. en az 3500'lerde bugünkü Türkiye'nin doğusunda oturuyorlardı ve dilleri, Sümerlerle iç içe (muhtemelen superstratum-substratum) yaşarken, henüz, iki kola ayrılmıştı.

IV

SONUÇ

Bu araştırmadan şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Sümerce ve Türkçe çok daha eski bir devirde birbiri ile akraba olmuş olabilir veya olmayabilir. bu konu bizi burada ilgilendirmiyor. Fakat, Sümerlerle Türkler arasında dil bakımından tarihi bir ilgi bulunduğu hususu bu 168 kelime ve gerekli açıklamalarla ispatlanmıştır.

2. Türklerin en az m.ö. 3500'lerde Türkiye'nin Doğu bölgesinde bulunduğu tesbit edilmiştir. Bunun Kuzey, Doğu ve Batı sınırlarının ne olduğunu başka bir araştırmamda açıklayacağım.

3. Türk Dili'nin zamanımızdan 5500 yıl önce müstakil ve iki kollu bir dil olarak varlığı ispatlanmıştır. Eğer doğuştan, Sümerlerle temasa geldikleri zamana kadarki çözülme hızı sabit ise, İlk Türkçe veya Ana Türkçe'nin muazzam bir zaman önce yaşamış olması gerekir. Bu sonuç, benim 1978 yılı sonunda tamamlayıp 1983 Ağustosunda yayımladığım Altay Dilleri Teorisi adlı çalışmamda, Türk Dili'nin, archeology ve glottochronology araştırmalarından hareketle ileri sürdüğüm 'yaşı, en pinti hesaplara göre 8500'dür'. (s. 52-55) ifademle karşılaştırılabilir. Şimdi, bu rakam doğrulanmaktadır. Çünkü Ana Türkçe'den Ana Doğu ve Batı Türkçe'sine kadar geçen zamanı da hesaba katarsak, bu devreden zamanımıza kadar geçen 5500 yılın ikiye katlanması mümkündür.

4. Bugün, yaşayan Dünya dilleri arasında, en eski yazılı belgelere sahip olan dil, Türk Dili'dir. Bunlar, çivi yazılı Sümerce tabletlerdeki alıntı kelimelerdir.

5. Altay Dili Teorisi'ndeki en önemli meselelerden biri olan l_2/ş, r_2/z'ye ait misallerdeki anachronism, bu konuda aksi istikamette bir düzeltme yapılmasını gerektirir.

V

SON SÖZ

Sümerce ile Türk Dili, pek çok kimse tarafından karşılaştırıldı. B. Munkacsi dışmda, bunlardan hiçbiri Türk Dili bakımmdan hazırlığa sahip değildi. Yine şimdiye kadar hiçbir çalışmada linguistic criteria, burada olduğu kadar özenle tatbik edilmedi. Gerçek odur ki, bu konuda regular sound correspondences ilk defa 1947 yılında benim tarafımdan kullanıldı. Bu çalışmaya bir tesadüfle başladım; 1970 yılında bunlar hakkında ilk konferansımı verdim ve bana sorulabileceğini tasavvur edebildiğim sonuncu sorunun cevabını 1982 de bularak çalışmamı tamamladım. Malzememin hepsini vermiş değilim. Meseleyi ana hatları ile ortaya koydum. Çalışmam sırasında en çok dikkat ettiğim husus, kendi Türklüğümü konudan sıyırabilmek düşüncesi idi. Bunu başarabildiğime inanıyorum. Hiçbir ön yargıya sahip değildim ve hedefim sadece gerçeği tesbitti. Bunu başardığımdan da şüphe etmiyorum. Çünkü, böyle bir konuya bugüne kadar el atanların hepsinden daha iyi hazırlıklı olduğumu biliyorum. Bununla birlikte, ben bir Türkolog, Mongolist, Altayisist ve Lengüistim bir Sümerolog değilim. Bunu, yapma bir tevazuun arkasına saklanmadan bir gerçek olarak kaydediyorum. Bu bakımdan Sümerce kelimelerin doğruluk veya yanlışlığından mes'ul tutulamam. Bunların herbiri, Sümerologların kendilerinin tesbit ettiği şekilde aynen verilmiştir. Şimdi bir kısmının mana ve şekilleri, Sümerolojinin gelişmesi sonucu değişmiş olabilir. Bütün kontrollerime rağmen böyleleri varsa, herhalde 15 kelimeyi bulmaz. Bunu iki katına bile çıkarsak, hâlâ geriye 138 kelime kalır ki verdiğim ses denklik kanunlarını bozmaya yetmez. Çünkü, her kanun için ortalama 8 den fazla destek örnek kalacak demektir. Bu ise, istenilen mikdârın iki katından fazladır.

Bununla birlikte, benim kendi milliyetimden kaynaklanabilecek bir ön yargıyı giderebilmek için gösterdiğim gayreti, muhtemel muarızları-

mın, özellikle Sümerologların, kendininkiler için göstereceğinden emin olamam. Eğer itirazda bulunacaklarsa -gerçek başka şekilde ortaya konulamayacağından- verdiğim kelimelerin bütününü ele almaları gerekir. Yanlış varsa, bu şahsi otorite ile değil, benim Türk Dili asıllı kelimeler için bile yaptığım gibi, yazılı bir kaynakla, aynı dil ve şekille tevsik edilmelidir. Kalan bütün hususlarda, vardığım sonuçları müdâfaa edebilirim, soru kimden ve nereden gelirse gelsin.

Osman Nedim TUNA
7-3-1989

VI
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Ab. — Besim Atalay (hazırlayan); **Abuşka Lugatı veya Çagatay Sözlüğü**, Ankara, 452

ADT — Osman Nedim Tuna; **Altay Dilleri Teorisi**, İstanbul, 1983. Türk Dünyası Araştırmaları Yayını; 6, 76 s.

Akk. Hwb. — Wolfram von Soden; **Akkadisches Handwörterbuch**, Band I, A-L, Wiesbaden, 1965, XVI+565 s.

Ass.D. — **The Assyrian Dictionary**, Editorial Board: J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Chicago, İllinois, U.S.A., A. Part I, 1964: Vol. II, 1965: A. Part II, 1968.

Bender, Marvin L.; 'Chance CVC correspondences in unrelated languages', **Language**, Nu. 45, 1969, s. 519-531.

BK — Bilge Kagan Yazıtı. Bk. ETY.

CC — K. Grönbech, **Comanisches Wörterbuch**, E. Munksgaard, Kopenhagen, 1942, 314 s.

Collinder, Bjorn; 'La parenté linguistique et le calcul de probabilitées' Uppsala Universitet, **Årsskrift**, nu. 13, Sprakretenskapliga Sallskapets forhandlinger, 1984, s. 1-24

Clauson, Sir Gerard; (Discussion and Criticism) 'On the idea of Sumerian-Ural-Altaic Affinities' **Current Anthropology**, Vol. 14, no. 4, October 1973, s. 493-495.

Cowan, H.K.J.; 'Statistical determination of linguistic relationships', **Studia Linguistica** 16, 1962, s. 57-96.

Çrh. — Mecdut Mansuroğlu (hazırlayan); Ahmed Fakih, **Çarhname**, İstanbul, 1956, s. 100.

D. — P. Anton Deimel; **Šumerisches Lexikon**, Roma, 1928.

Dell, Hymes; — 'Comment on: New Mathematics for glotto chronology by Nicholas J. van der Merwe', **Current Anthropology**, nu. 7, 1966, s. 492-493.

DLT — Besim Atalay, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi**, I-III, Ankara, 1939-1940, **Divanü Lugat-it-Türk Dizini Endeks**, Ankara, 1943.

DSz — **Derleme Sözlüğü**, I-XII, Ankara, 1969-1982, 4842 s.

EDSz — **Eti Dili Sözlüğü**, Sturtevant'tan çeviren Münire Çelebi, İstanbul 1946, XI+243 s. (T.D.K).

EHG — Henry A. Hoffner, Jr. 'An English Hittite Glossary' s. 7-99, **Revue Hittite et Asianique**, Tome XXV, 1967.

ETY — Hüseyin Namık Orkun; **Eski Türk Yazıtları**, I-IV, İstanbul, 1936-1941.

EUSz — A. Caferoğlu; **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, 1968 (T.D.K. yayını sayı 260), XI+320 s.

Falkenstein — A. Falkenstein; **Das Sumerische**, Leiden, 1964, 61 s.

Grd. — Edmund I, Gordon; **Sumerian Proverbs**, Philadelphia, (University of Pennsylvania Publication), 1959, 549+2+79 plates.

Greenberg, Joseph H., 'A qualitative approach to morphological typology of language', **IJAL**, Vol. 26, nu. 3, July 1960, s. 179-194.

Hs.Şr. — Necmettin Hacıeminoğlu (hazırlayan); **Hüsrev ü Şirin**, İstanbul, 1968.

IAL — Nicholas N. Poppe, **Introduction to Altaic Linguistics**, Ural-Altaische Bibliothek-Otto Harrasowitz, Wiesbaden 1965, VIII+212.

Idr. — Ahmet Caferoğlu (hazırlayan); **Abū Hayyān; Kitāb al-İdrāk li-Lisān al-Atrāk**, İstanbul 1931, 186+158 s.

Ir — Irk Bitig. Bk. **ETY**.

Jp. Japon Dili

KBİ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig III. İNDEKS**, hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce; İstanbul 1931, XV+565 s.

Kor. Kore Dili

KT Köl Tigin Yazıtı. Bk. ETY.

Landsberger Benno Landsberger 'Ön Asya kadim tarihinin esas meseleleri', **İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları**, İstanbul, Eylül 1937, s. 20-25.

'Sümerler' (Die Sumerer), **DTCFD**, II, 3, Ankara, 1944.

'Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu' (Die Anfaenge der Zivilisation in Mezopotamien), **DTCFD**, II, 3, Ankara, 1944.

'Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları' (Die Geistigen Leistungen der Sumerer' **DTCFD**, III, 2, Ankara, 1945.

Lessing Ferdinand D. Lessing; **Mongolian-English Dictionary**, Berkeley ve Los Angeles, California, U.S.A., 1960, 1217 s.

M. Moğol Dili

Mf. Cn. Gürer Gülsevin; **Miftahü'l-Cenne** (doktora Tezi), Malatya, 1989, 937 s.

Mk. Ed. Nicholas N. Poppe, **Mongol'skiy Slovar' Mukaddimat al-Adab** Moskova-Leningrad, 1938-1939, IV+452 s.

Mn. Gz. Mustafa Ugurlu; **Münyetü'l-Guzat**, Ankara 1987, 333 s.

MSL Benno Landsberger; **Materials for a Sumerian Lexicon**, Vols, III, IV, V, 1955 vd.

Müh. Aptullah Battal; **İbnü Mühenna Lugati**, (T.D.T.C.), İstanbul, 1934, 105+1+3 s.

Nh. Fr. Osman Nedim Tuna; **Studies on Nahju'l-Farādis; A method for Historical Turkic Dialectology**, Seattle, Wash., U.S.A., 1968, V+443+1 s.

Nies	James B. Nies, Ph. D.; **Ur Dynasty Tablets** with an Appendix by Prof. D. Dr. Fritz Hommel, Leipzig, 1920, 195+(196-224) s.
PdC.	Pavet de Courteille; **Dictionaire turc - oriental**, Paris, 1870, 562 s.
Prince	John Dyneley Prince, Ph. D.: **Materials for a Sumerian Lexicon with a grammatical introduction.** Letters A-Z followed by a Reference-Glossary of Assyrian Words, Leipzig 1908, XXXV s.
Rd.	**Redhouse Sözlüğü**, (Türkçe-İngilizce), İstanbul 1968, 1292 s.
SDD	**Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, I**, İstanbul 1939; II, İstanbul 1941; III, İstanbul 1942; IV, İstanbul 1949; V, Ankara 1953; VI, Ankara 1957.
Sr. Kl.	Osman Fikri Sertkaya, Sıracü'l-**Kulub** (Doktora Tezi), İstanbul 1975, LVIII+321 s.
Sturtevant;	**A Hittite Glossary**, 1936 (2nd edition)
Swadesh, Morris;	'Glottochronology', **IJAL**, Vol. 24, nu. 2, 1958, 'Lexico-Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts with Special Reference to North American Indians and Eskimos' **Papers of American Philosophical Society**, nu. 96, 1962, s. 452-463.
Ş	Kuzey. Bk. ETY
Tk.	Türk Dili
Tng.	Tunguz Dili
TTSz	Tanıkları ile Tarama Sözlüğü, (DTK), I-IV, Ankara 1943-1957
TZ	Besim Atalay (çeviren); **Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fi'l-Lugat-it-Türkiyye** (T.D.K.c. II, 21), İstanbul 1945, XXXII+296+tıpkı basım.
VGrASp.	Nikolaus Poppe; **Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen**, Teil 1. Vergleichende Lautlehre; Porta

Linguarum Orientalium, Otto Harrasowitz, Wiesbaden 1960, XI+188 s.

YTSz Cem Dilçin (düzenleyen); **Yeni tarama Sözlüğü** (TDK), Ankara 1983, XI+476+7 s.

Zakar, Andreas; 'Sumerian-Ural-Altaic Affinities' **Current Anthropology**, Vol. 12, nu. 2, April 1971, s. 215-225.

• Mutlak kelime başı veya mutlak kelime sonunu gösterir.